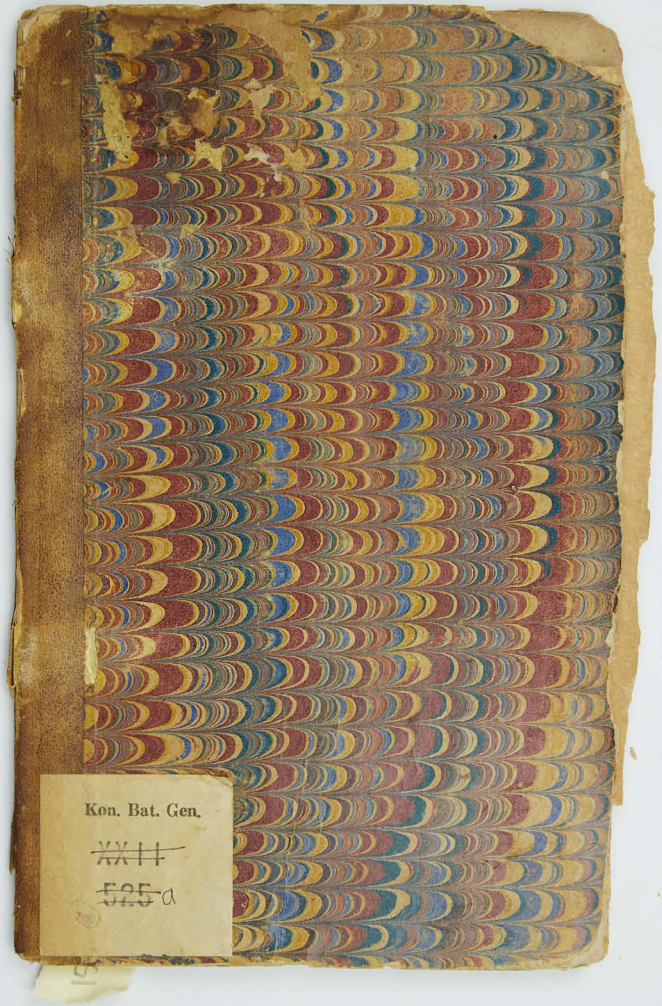
Kon. Bat. Gen.
~~XXII~~
~~525~~ a

Item id :
PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.
Tanggal : 16 Maret 2012
No. Induk : 20911/PN-MUSEUM/12
BIB - ID :
Beli / Hadiah : Ex. Museum

KOLONISATIE OP JAVA.

„Waer worden oijt groote dingen
„bij der handt genomen, die hare
„impedimenten ende swaricheijt niet
„en hebben."

Joan Maetsuijcker.

Het is bekend, hoe reeds in den aanvang onzer vestiging op Java, de Gouverneur Generaal Coen zich beijverde, om het zich van lieverlede uitbreidende grondgebied der O. I. Kompagnie, rondom de stad Batavia, met Europeanen te koloniseren.

De uitslag daarvan en van de latere pogingen ter bereiking van hetzelfde oogmerk beproefd, heeft Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge beschreven, in eene lezenswaardige nota, opgenomen in het rapport der staatskommissie, bij koninklijk besluit van 16 Junij 1857 no. 90 benoemd, naar aanleiding van het adres van F. H. van Vlissingen en negen anderen, betreffende Europesche kolonisatie in Nederlandsch-Indië. (*)

Dit geschiedkundig opstel, verscholen in genoemd rapport, verdient allezins, ook voor den tegenwoordigen tijd, eene meer algemeene kennisname.

Het kon, dacht mij, zijn nut hebben, op dat stuk nog eens opzettelijk in dit tijdschrift de aandacht te vestigen.

Aan de bijdrage welke hier volgt, heeft de arbeid van den heer de Jonge tot leiddraad gestrekt, met toevoeging van eigene opmerkingen en enkele tot dusver nog niet openbaar gemaakte bijzonderheden.

(*) Gedrukt te 's Gravenhage bij de gebroeders van Cleef, 1858, bladz.

BAT

De historie, — en uit dit gezichtspunt beschouwe de belangstellende lezer deze bijdrage — behoort niet enkel te zijn, de kenbron der verrigtingen van het voorgeslacht, maar ook en vooral, de leermeesteres en de wegwijster van het tegenwoordige.

Als eerste volkplanters, maakte de Gouverneur Generaal Koen gebruik van ontslagen krijgslieden en matrozen.

Die lieden bleken echter weinig geschiktheid te bezitten voor het „drijven van landbouwnijverheid. Zoodanig „schuim van alle volken", schreef de Landvoogd aan de kamer van Zeventienen in Patria, „schenen door God uit„sluitend geschapen te zijn, om te gebruiken tegen den „vijand, want vrij zijnde, is het eenigen te veel moeite om te „gapen en de vrucht in den mond te ontvangen, ja, als het „hun in den mond waait, zijn ze te lui om te kaauwen."

De Heeren moesten „eerlijke luijden" zenden.

Men zond daarop enkelen zoogenaamd van dien stempel, doch meest zonder vrouwen.

Dat achtte de Gouverneur Generaal niet verstandig, naardien het menschelijk geslacht zich, zonder vrouwen, onmogelijk kon voortplanten.

De Heeren Zeventienen konden dit goedschiks niet ontkennen en verstrekten dan ook eindelijk eenige vrouwen (*), doch schenen Koens eenvoudige en onomstootelijke konklusie, uitsluitend in den letterlijken zin te hebben opgevat, — de aangekomen personen bleken althans van zeer suspekt allooi te zijn.

Koen, een man van strenge zeden, was over deze schijnbaar ietwat sarkastische voldoening aan zijn serieus gemeend verzoek, rechtmatig verstoord.

Stekelig gaf hij den achtbaren Heeren in Patria te kennen, dat zij die vrouwspersonen wel t'huis hadden kun-

(*) „'s Kompagnies dochters" geheeten. Zie art. 29 van de instruktie voor Hendrik Brouwer, Gouverneur Generaal en Raden van Indië, te vinden in de verzameling van Mr. P. Mijer, bladz. 55.

nen houden; dat zulk soort in Indië even goed te bekomen was als elders en dat het „hoerendom" (*) aldaar niet behoefde vermeerderd te worden.

Mannen en vrouwen beiden waren, zeide hij, „onbekwaam tot planting van eene kolonie; het was eene godde„looze hoop, die veel moeite gaf en waarvan eenigen zich „slimmer aanstelden dan de onredelijke dieren, die een „grouwel en schandaal aan velen der Indianen veroor„zaakten; want de Inlander, geen ander en beter ziende, „meent dat gansch de natie zoo goddeloos, onredelijk en „onmanierlijk is."

Hoezeer ontstemd, was hij echter niet ontmoedigd en liet zijn plan geenszins varen.

Van nieuws drong hij aan op uitzending van eerlijke en geschikte lieden en deed onder anderen een voorstel, om „400 à 500 meijskens en meer, van 10 à 12 jaren „oud, onder opzigt van bedaarde en geschikte lieden uit „de Godshuizen" voor Indië te bestemmen; zoo mede eveneens jongens van gelijken leeftijd die „nevens de „meijsjes zouden opgroeijen, later te zamen geen ander „Vaderland dan het geconquesteerde zouden kennen."

Ook „eerwaardige huisgezinnen" uit het Vaderland, zouden hier den staat der Vereenigde Kompagnie, op den langen duur, versterken en zoodoende tevens, bij terugslag, den staat der Vereenigde Nederlanden.

Ten jare 1623 in het Vaderland teruggekeerd, trachtte Koen mondeling en schriftelijk, den Raad van Zeventienen belangstelling in te boezemen voor de zaak der kolonisatie, van wier gewicht voor het waarachtig welzijn der Kompagnie, de Heeren Majores, blijkens hunne æquivoque uitzendingen van mannen en vrouwen, alles behalve levendig, gelijk hij, waren doordrongen.

(*) Sit venia verbo! Het woord is van den Gouverneur Generaal Koen. Men was in dien tijd nog gewoon de zaken bij haar rechten naam te noemen.

Hij wees er hun op, hoe eene volkplanting van Nederlanders, „aangelokt door goede voorwaarden, concessiën, liberteiten en privilegien," in Indië eene kern zouden kunnen vormen, waardoor de staat der Kompagnie verzekerd en waaruit de voornaamste ambtenaren getrokken konden worden.

De middelen, om dat doel te bereiken, waren, zijns inziens: „ten eerste, dat alle bedienden van de Kompagnie naar Indië zouden medenemen, hunne vrouwen en „kinderen; ten tweede, dat het aan een ieder zou vrijstaan, om met zijn eigen schip of schepen, onder den „eed, artikelbrief, voorwaarden en licentië van de Kompagnie, naar Indië te varen, medenemende al zulke waren, „als door de Kompagnie zouden worden toegelaten en ten „derde, dat het aan alle inwoners van Batavia, Amboijna „en Banda vrij zou staan, met hunne schepen en hunne „kapitalen, voor zich zelven in het bijzonder handel en „negotie te drijven, hetzij in eenige kwartieren van Indië „of ook overal waar het 't meest geraden zal wezen, mits dat „zij geene retouren naar Nederland of Europa zouden zenden, maar hunne waren verkoopen zouden aan de „Nederlandsche Kompagnie, tegen vast bedongen prijzen."

Het gevolg van dit voorstel was, dat er sedert, van tijd tot tijd, ja, kolonisten, gehuwde en ongehuwde lieden naar Indië vertrokken; maar de Raad van Zeventienen bleef omtrent den eenigen waren grondslag, het levensbeginsel der kolonisatie, — het drijven van eigen handel, — hinken op twee gedachten; en geen wonder, immers tastte dit den hartader aan der Kompagnie, — het monopolie. Hij vreesde, en niet zonder grond, dat die „vrije negotie," als de slingerplant om den boomstam, langzamerhand hare beste krachten zoude ondermijnen.

Intusschen begreep de Kompagnie ook, dat zij dit woekergewas, eenmaal door haar zelve, hoezeer ongaarne, in den afgesloten gaard toegelaten en gekweekt, niet aanstonds weder kon uitroeijen.

Welstaanshalve werd het daarom een slepend leven gegund en in Maart 1630, deed de Raad van Zeventienen in Indië publiceren, dat „voortaan geen vrije han„delaars meer zouden worden geadmitteerd, dan die van „reis tot reis, speciale licentie van Gouverneur en Raden „van Indië daartoe hadden verkregen."

Leven en dood van den partikulieren handel en landbouwnijverheid, stonden daarmede geheel ter wille van de Maatschappij; doch, „onder het tweede bestuur van den Gouverneur Generaal Koen," merkt de Heer de Jonge op, „konden de kolonisten vrij zeker zijn van goed ont„haal in Indië en van zoo min mogelijk belemmerin„gen te zullen ondervinden."

Dit onzeker bestaan duurde echter niet lang.

De voortreffelijke Landvoogd stierf in 1629 en werd opgevolgd door zijn onverzoenlijken vijand J. Specx.

Hetzij uit gevestigde overtuiging, hetzij uit persoonlijke haat — het gebeurde met zijne pleegdochter Sara kon hij niet vergeten — brak deze weder af, wat gene had opgebouwd, weshalve de kolonisten, geen uitweg meer ziende, om zich een bestaan te verzekeren, repatriëerden, (1631).

Natuurlijk verwekte die demonstratie opzien en nu schreven de Zeventienen, dat „Gouverneur en Raden niet „soe precies aan de woorden der placcaten moesten inhere„ren, maar daarin, naar gelegenheid, ampliatie en limitatie „moest worden gemaakt, want, als men vrije luiden „wilde aanhouden, hun middelen moesten worden ge„suppediteerd, omme eerlijk met hunne famille te kun„nen leven."

Men erkende alzoo, dat de onderwerpelijke plakkaten wat streng waren, doch kon niet besluiten ze intetrekken of te wijzigen.

De Indische Regering moest de teugels een weinig vieren, wat geven en nemen, niet zoo aan den letter blijven hangen en meer naar bevind van zaken te werk gaan.

Maar van den anderen kant, kwam het den Raad van Zeventienen voor, dat de vrije lieden in Indië te spoedig rijk wilden worden en te kostbaar leefden. Wat dit laatste betrof, werd, zonder er doekjes om te winden, tegen de Europesche vrouwen te velde getrokken. Het was niet te verwonderen, schreef hij (brief van 19 September 1633) aan de Indische Regering, dat de kolonisten wanhoopten aan succes „soo langhe sij met „Nederlandsche vrouwen trouwen, die hun soo costelijk „vallen, dat met cleijntgen, nae de maniere van Indi„aensche landen, niet en leven, behalven dat van de „Nederlandsche vrouwen tot noch (toe) egeene bestendighe „vruchten voortcomen, maer meest alle in 't beginne „gestorven zijn, daer men ten contrarie bevind, dat on„se natie met Inlandsche vrouwen trouwende, cloecke, „robuste kinderen procureren, die in 't leven blijven, „'t welk de experientie alsoo successievelijk ons lerende, „heeft doen persisteren bij de resolutie omme in 't toecomende met gemeene personen, geen vrouwen, getrouwt „of ongetrouwt, naar Indië te zenden."

Het transigeren met de uitgevaardigde verbodsbepalingen, vermocht echter geenszins eenige doeltreffende verbetering aan te brengen in den toestand der kolonisten, hunne „desperatie" nam eer toe dan af, „zoodat met „de retourvloot van het jaar 1648, omtrent 30 kin„deren, in Indië geboren, met hunne familiën in Neder„land aankwamen."

De Heer de Jonge teekent hierbij ter loops aan, dat de aankomst van die 30 in Indië geboren kinderen, in tegenspraak was met de hiervoren vermelde bewering, omtrent de onvruchtbaarheid der Nederlandsche vrouwen aldaar.

De opmerking is juist, voor het geval namelijk al die kinderen van Europesche ouders afkomstig waren, hetgeen niet blijkt. In elk geval was de bewering, naar het voorkomt,

gewaagd, vermits in 1633 de ondervinding nog geen vasten regel ten deze, kòn hebben aangegeven.

Na deze tweede mislukking, besloten de Zeventienen om, op nieuw, vrouwen naar Indië te zenden en beraadslaagden ernstig „over het vestigen van volksplan-„tingen en over het stuk van den vrijen inlandschen „handel."

Omtrent geen van beide punten werd iets beslist.

Wel leest men in de *Generale Instruktie voor den Ed. Gouverneur Generaal en de bijgevoegde Raden, van 26 April* 1650:

„Dat de intentie van de Generale Compagnie zijnde, „om de burgerij op *Batavia* en de goede ingezetenen van „dien, zooveel zonder werkelijke prejudicie van dezelve „geschieden kan, te favoriseren en in alles de behulp-„rijke hand te bieden, UEd. niet zullen nalaten der „vergadering van XVII te laten toekomen uwe conside-„ratiën op het concept vanhier gezonden, dienende tot „opening van meerdere vrijheid in de commercie voor „de gemeene burgerij, waarvan UEd. dan ook niet „langer zullen in gebreke blijven;—" doch in den aanvang was het beginsel vooropgezet: „Nu is kennelijk, „dat het geheele welvaren van de Oost-Indische Com-„pagnie daarin bestaat, dat dezelve privatievelijk, met „exclusie van alle anderen, genieten moge de vruch-„ten van den handel, haar alleen gëoctroijeerd." (*)

De uit Indië gevraagde konsideratiën kwamen te laat.

„Twist," zegt de Heer de Jonge, „onenigheid, ver-„schil van gevoelen bij de Hooge Regering, weifeling „onder het zwak bestuur van den Gouverneur Generaal „van der Lijn, werkten uit, dat eerst in den jare 1651 „deze adviezen naar het Moederland overkwamen; zij wer-„den alzoo ontvangen toen het Regerings Reglement was „uitgevaardigd."

(*) Zie de verzameling van Mr. P. Mijer, bladzz. 14 en 114.

De Heer de Jonge wijst op enkele van deze adviezen, inzonderheid op dat van den Raad van Indië Joan Maetsuijcker, (*) hetwelk, als bijlage, achter zijne nota is gevoegd.

Dit merkwaardig stuk is te uitvoerig om hier in zijn geheel over te nemen, doch mag niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Ik wil daarom den gedachtenloop en de argumentatie, zoo beknopt mogelijk, trachten weêr te geven, meest met des adviseurs eigene woorden en zegswijzen, doch zal enkele zinsneden letterlijk aanhalen, waar eene omschrijving, aan zin en eigendommelijkheid zou schaden.

Reeds bij brief van 26 Januarij 1647 had hij „uit Ne„gombo op 't eijlandt Ceylon," zijn gevoelen medegedeeld, omtrent het stichten van Nederlandsche koloniën in den Indischen Archipel. Hij achtte zulks toen reeds, het eenigste en beste middel te zijn, om 's Kompagnie's staat in Indië te vestigen en het bezwaar te verminderen van kostbare garnizoenen te onderhouden. De Heeren Zevenhienen behoefden over het formeren van zoodanige koloniën niet „al te swaerhoofftdigh te sijn," naardien zij alreeds te Batavia en elders wortel hadden geschoten en allengs zeker zouden aangroeijen, „mits de Overheijt daer „de goede hant aanhoudende."

Diezelfde meening was ook Antonie van Diemen en andere Landvoogden (Koen) vóór hem, toegedaan geweest en steunde, zijns inziens, op zulke goede en deugdelijke gronden, dat hij, „nooijt en hadde gedacht, iemandt gevonden „zoude worden, kennisse van Compagnies staet, maxime, „intentie en ooghwit hebbende, die met ernst het con„trarie zoude connen sustineren."

Doch sedert van Ceylon op Batavia gekomen, had hij

(*) Zoo schreef de man zelf zijn naam. Wij vinden geen vrijheid, om dien eigenwillig te veranderen in Maatzuiker of Maatsuiker.

zich daarin „geabuseerd" gevonden, vernemende dat de Heer Gouverneur Generaal Cornelis van der Lijn en eenige Raden van Indië een geheel ander gevoelen aankleefden, „sustinerende deselve coloniën voor de Generale Compagnie „niet alleen niet dienstigh ende schadelick, maar ook het „stichten derselver gants onmogelijk ende buijten alle „hoope te weezen, UEd. radende hetselve als soodanigh „eens vooral uijt den sin te zetten ende daer niet meer „aan te dencken, om verscheijde redenen ende considera„tiën tot dien einde bijgebracht, bestaende ten principale „uijt volgende hoofftpuncten:

1°. „dat doorgaens het schuijm der ministers (s' Compag„nie's bedienden) vrij worden, trachtende eerlijcke lieden „liever in dienst te blijven ende wanneer al eenige goede „daaronder mochten comen, soo worden sij door d'andere „voort gedebaucheert ende bedorven.

2°. „dat diergelijcke burgers veeltijts cleijne genegentheijt „tot de Compagnie sijn hebbende ende dienvolgende weij„nigh te betrouwen sijn, sijnde een ongebonden hoop, die „als de noodt aen de man zoude gaen, cleijne hulpe zou„de toebrengen tot beschermingе der republijcke.

3°. „dat de kinderen in Indië geboren, van vuijle, onge„trouwen aert sijnde ende selffs d'inlanders in quaede „faicten te boven gaende, van deselve oock niet veel goeds „sijn te verwachten.

4°. „dat de burgers, buijten navigatie ende handel ter „zee gehouden wordende, niet connen bestaen ende daertoe „gelicentieerd wordende, Compagnie's handel ende negotie „sullen schadelijck wesen, behalven dat met haer onge„bonden leven, overal onlusten maken, die de Compagnie „dan boeten moet.

5°. „dat in alle gevalle rijck geworden sijnde, al weder „nae 't vaderlandt willen, latende de Compagnie van haer „ooghwit gefrusteerd.

6°. „dat eijndelijck de Compagnie tot exemple moet die-

„nen de bouwvallige staet der Portugezen in deese landen,
„uijt geen ander oirsake ontstaan, als omdat haer op hare
„coloniers te veel verlatende, geen vereijschte chrijchsmacht
„in Indië gehouden hebben, waerdoor sijn comen te ver-
„vallen tot de ongelegenheijt in welcke jegenwoordigh
„worden gesien ende diergelijcke."

Enkele dier punten kwamen Maetsuijcker voor „van groote „consideratie ende in reden gefondeert" te zijn; doch geenszins zóó gewichtig, dat zij hem van zijn voorschreven advies zouden kunnen doen afwijken, noch konden opwegen de groote voordeelen, welke de Kompagnie van het stichten van koloniën te verwachten had, als o. a. vermindering van talrijke en kostbare krijgsbenden en altijd gereede gelegenheid, om uit de vrije burgers, „personen „te vinden tot becleedinge van allerhande ampten ende „bedieningen, die sullen comen te vaceren ende open te „vallen ende dienvolgende niet meer genootsaeckt wesen, „soo veele gegagieerde dienaers buijten emploijement, op „voordeel ende occasie te houden, gelijck tot noch toe „heeft moeten geschieden, om bij vertreck offte versterff „in geen ongelegenheijt te vervallen."

Het viel niet te ontkennen dat het vestigen van koloniën als bedoeld, tot geene volmaaktheid konde worden gebracht, zonder dat zich groote en tal van moeijelijkheden zouden opdoen, die uit den weg moesten geruimd worden; „maer waer worden oijt groote dingen bij der handt „genomen, die hare impediementen ende swarichheden niet „en hebben? het gantsche lichaam van de Compagnie, „hebbende reeds soolange gestaen, steeckt tot dese uure „toe vol swarichheijt ende difficulteijten, daer deselve ge„durigh als tegen moet worstelen, maer daerom en wer„den UEd. niet bewogen, deselve te dissolveren. Wat „cancker is haer de particulieren handel ende dat sij de „groote lasten ende oncosten moetende dragen, hare die„naren met de beste coopmanschappen veeltijts doorgaen

„ende overal de gereetste proffijten strijcken! Wat is het „een groote swarichheijt daer onder de ministers (dienaren) „soo veele gevonden worden *met cromme handen*, soo men „seijt, ende die 't alsoo lieff van de Compagnie nemen als „van den vijandt, opdat ik niet en spreke van de groote „periculen, die de Compagnie gedurich ter zee ende te „lande onderworpen is, die alleen genouch souden con„nen wesen, om een armhertigh mensch affteschricken „eenige middelen bij deselve te risiqueren, deese alle niet „jegenstaende, soo is de Compagnie tot heeden toe staen„de gebleven."

Voorts overgaande tot de wederlegging der opgenoemde zes punten van bezwaar, in het bijzonder, wordt opgemerkt:

ad primum, dat onder de dienaren der Kompagnie die vrij zochten te worden, ook vele goede en eerlijke lieden gevonden werden, die hun best deden, „om met Godt ende met eeren „voort te comen."

Tegen het ongebonden leven der burgers moesten afdoende wetten worden gemaakt, terwijl het goede voorbeeld der Overheden zelven, van vermogenden invloed zou zijn.

ad secundum, was het niet gebleken, dat de burgers der Kompagnie niet toegedaan en als zoodanig niet te vertrouwen zouden zijn, wel dat dezen dikwijls niet bijzonder ingenomen waren — „daer veeltijts oirsaecke toe gegeven „is, — met het groote faveur en de voordeelen, die men de „Heijdenen en de Mooren heeft laten genieten, den Ne„derlandschen burger ondertusschen overal uijtsluijtende „ende bovendien alle cleynachtinge ende versmaetheijt „aendoende, waervan de exempelen noch in verschen me„morie sijn, veel bedenckingen nae haer slepende."

ad tertium, dat in waarheid de Nederlandsche kinderen, in Indië geboren, in het bijzonder „de Misticen" een ongebonden leven leidden, wegens gebrek aan een goede opvoeding; doch dat daarin verbetering konde worden gebracht door de oprichting van goede scholen en behoorlijk toezicht en zorg van de ouders.

Ook zou de tijd zelve daarin verbetering aanbrengen, „alsoo het getal van soodanige inboorlingen toenemende, „de burgerlijke ommeganck, eergierichheijt ende civiliteijt „mede staet toe te nemen, daer bij de Overichheijt oock vrij „wat in gedaen can worden, orde stellende op de opvoe„dinge der jeucht ende sorge dragende, dat deselve hare „eerlijcke oeffeningen mogen hebben, tot weringe van le„dighgaen ende luijichheijt, een moeder van alle quaet sijn„de, welck poinct van groote consideratie is, gelijck in alle „republijcken de opvoedinge der jeucht gehouden wert, soo„veel te meer in deese nieuwe tedere colonie."

ad quartum, dat de burgers zeer goed konden bestaan zonder zeehandel, even als de inwoners van zoovele andere steden die geen zeevaart bezitten; „want behalve den landt„bouw, handtwercken ende andere eerlijcke middelen, „als bodemarijen, gelt à deposito te setten, etc. zoo heeft „den burger op Batavia gelegentheijt om goede voordeelen in „negotie te doen met de vreemdelingen, gedurich in groote „menigte aff en aen varende, voornamentlijk wanneer ne„vens de Chinesen en de anderen mede acces tot de packhuij„sen hebben ende in den cledenhandel participeren mogen."

ad quintum, dat de oorzaak van het spoedig repatrieeren van rijk geworden burgers, gelegen was in de omstandigheid, dat zij tot dusver versmaad en geminacht werden, „hetgeen hun met reede tegen de borst is ende nae de „vaderlandtsche vrijheijt haecken doet, voornamentlijck die „middelen hebben, om eerlijck te connen leven."

ad sextum, dat zeer ten onregte het voorbeeld der Portugezen werd bijgebracht, als zouden dezen door middel van hunne kolonien ten onder zijn geraakt; „want die de „constitutien ende gelegentheijt van derselver staet ende „regeringe in deese landen wel wil insien, sal moeten be„kennen, dat dezelve door geen ander middel tot noch toe „staende sijn gebleven als alleen door de menichte der „coloniers, die haer in plaetse van soldaten verstrecken

„ende sonder welcke sij, nae menschelijck oordeel, al „langh 't ondergebracht ende vergeten waren, soodat dat „exempel te eenemael voor mijn gevoelen militeert, het„selve wonderlijck bevestigende." (*)

Na deze wederlegging van de tegen eene kolonisatie van Nederlanders op Java ingebrachte bezwaren, eindigt Maetsuijcker zijn advies met de volgende opmerkingen, die thans nog, twee honderd vijftien jaren later, niet alleen lezens- maar ook in vele opzichten, behartigenswaard voorkomen.

„Om nu in 't breede te verhalen, wat middelen voor „den burger open sijn, om haer eerlijck te erneren ende „met ter tijt matigen rijckdom over te gaderen, soude al„hier te langh vallen, tot UEds. intentie genoech sijnde te „weten, dat deselve geensints ontbreeckende sijn, maer na „ijders gelegentheijt ende staet overvloedigh gevonden wor„den, gelijck ijdereen kennelijck is, die eenige kennisse van „'s Comp. gelegentheijt in deese landen heeft, hetsij dan dat „hem iemand wil generen met een handtwerck, als: schoen„makers, cleermakers, smits, swaertvegers, zadelmakers, „silver- en goutsmits, chirugijns, timmerlieden, metselaers „en diergelijcke, daer alle groot gelt mede te winnen is „voor die maer eenichsints wat arbeijtsaem sijn, daer het „ordinarie meest aan gebreeckt, offte met winckel houden „van alderhande cramerijen, waren ende coopmanschappen, „daer oock bijsondere voordeelen mede te doen sijn, offte „wel met andere negotie, penningen à deposito te stellen, „daer sommigen haer seer wel mede weten te behelpen „ende capitaal mede te winnen, van anderen gelt tot min„der intrest lichtende ende hetselve weder aan anderen hoo„ger uijtsettende, dat mijns oordeels niet te verachten is, „streckende tot gerieff ende voordeel, soowel van degee-

(*) Nog onlangs heeft een reiziger, in de Revue des deux mondes, den staat van zaken op Ceijlon besprekende, ongeveer dezelfde opmerking gemaakt.

„ne daer sij het van opnemen, als die het van haer weder „ontfangen. Met bodemarijen plegen sommige oock wel „proffijt te doen, mits dat de Compagnie's dienaren, die „bewindt offte macht hebben, daerbuijten werden gehouden „alsoo sij den burger schadelijck sijn ende haer selve we„ten te prefereren, gelijck wel geschiet is.

„Bovenal can den *landtbouw* ontallijcke menschen de cost „geven met smakelijcke overwinsten, waervan de particula„riteijten in decsen te langh souden vallen te recenseren, gene„ralijck niet anders van noode sijnde, als dat den burger alte„met de handt een weijnigh geboden ende daerdoor „geanimeert wert eerlijcke middelen bij der handt te „nemen, om voorttecomen, daer het tot noch toe seer aen „ontbroken heeft, grootelijcx tot nadeel van de Compagnie, „want bijaldien den Nederlandtschen burger maer halff soo „veel voordeelen ende beneficiën hadden mogen genieten, „als bij mijne tijt in Indië de Chinesen ende anderen ge„noten hebben, ick versekere UEd. dat Batavia rechtevoort „een andere stadt soude sijn geweest, daer met het caresseren der Chinesen geen voordeel gedaen wort, als voor „weijnige particulieren ende niet voor de Compagnie offte „den staet; want te seggen, dat de Chinesen daerdoor te „meer worden aangelockt om alhier te comen woonen, „waerdoor dan de incomsten sijn toenemende, gelijck van „eenige gesecht wort, is 't eenemael frivool ende onge„fondeert, omdat soodanige beneficiën ende faveuren niet „gedaen worden, dan alleen aen eenige weijnige van cleijn „getal, sonder dat het gemeene lichaem daer het minste „gevoelen offte genot van heeft. Ja wort de gemeene man „in plaetse van dien, van soodanige favoriten te meer ge„plaecht ende gedwongen selffs de middelen op te brengen „waermede de voorschreven faveuren worden genegotieert „dat haer dan lastigh valt ende eer sal doen vertrecken „als comen. Het is wel soo dat de Chinesen metten landt„bouw ende voornamentlijck met het planten ende aen-

„teelen van suijckerriet de republijcke voordeel sijn toe-
„brengende ende dat de benificiën, haer tot die eijnden
„verleent, consequent tot Compagnie's dienst sijn streckende,
„maer waerom die niet gedaen aen Nederlandtsche burgers,
„aengesien deselve, met behulp van dien niet minder sou-
„den doen, waermede de Compagnie dan dubbelen dienst
„soude geschieden?

„Doch wat vraegh ick waerom? — omdat de Nederlanders
„te bot zijn, ende altijt met ijdele handen coomen, terwijl
„de chinees schrander is ende altijt t' een off t' ander
„uijt sijn mouw weet te schudden, waervan breeder te
„particulariseren te odieuse saeck soude weesen, gelijck
„oock deze geheele materie aen alle sijden teeder om aen
„te roeren is, seecker ende gewis sijnde, dat de Neder-
„landtsche colonie geen grooter partije sij hebbende, als
„die gierigheijt der Hooge Ministers (dienaars) bij de an-
„dere natien meer profijt siende."

Inderdaad moet het verwondering baren, dat de Raad van Zeventienen, een dienaar die zóó rondweg voor zijn gevoelen uitkwam en het raison d'être der Compagnie bestreed, korten tijd daarna (1653) aanstelde tot Gouverneur Generaal, geroepen om zijne bevelen ten uitvoer te leggen en in de eerste plaats zorg te dragen, dat de Oost-Indische Kompagnie „privativelijk, met exclusie van alle „anderen, genieten mocht de vruchten van den handel, „haar alleen gëoctroijeerd."

Trouwens, reeds van den beginne af aan, hadden de Bewindhebbers in Patria, mannen tot hunne vertegenwoordigers in Indië verkozen en gehandhaafd, gelijk een Koen en van Diemen, die even als Maetsuijcker, denkbeelden verkondigden en zelfs in beoefening trachtten te brengen, lijnregt afwijkende van de baan, door de instellingen der Maatschappij duidelijk aangewezen.

Eene verklaring van dit allezins opmerkelijk verschijnsel is lichtelijk te vermoeden, doch minder gemakkelijk met stellige zekerheid aan te geven.

Indien men zich echter wil wagen op het terrein der veronderstellingen, dan schijnt het, als of de Kompagnie reeds in de eerste tijden harer ontwikkeling en sedert, gedurende haar gansch bestaan, — de verdere loop der geschiedenis zal gelegenheid geven dit te doen uitkomen, — de overtuiging bij zich heeft omgedragen, dat haar systeem van exklusieven handel en nijverheid, onmogelijk normaal kon wezen, maar te eenigertijd, voor meer ruime en milde beginselen zou moeten plaats maken; — alsof zij, de vrije handel en industrie oogluikend toelatende, zonder daarvan in hare reglementen en instruktien openlijk te doen blijken, noch een van beiden opvallend aan te moedigen of tegen te gaan, niet geheel onvoorbereid heeft willen wezen, zoodra het oogenblik mocht gekomen zijn, dat de slagboom opensteld en de teugels gevierd zouden moeten worden.

Maetsuijckers liberaal advies werd door de Zeventienen evenmin toegejuicht als gewraakt; maar . . . . hij werd Gouverneur Generaal! en de Generale Instruktie van 1650 wier vaststelling op de Indische konsideratien niet heeft kunnen wachten, zette, gelijk hiervoren gezien is, het monopoliestelsel der Kompagnie voorop, doch gaf tevens vrijheid, om de kwestie der bevordering „van meerder vrij„heid in de commercie, voor de gemeene burgerij", waarover men in het Vaderland reeds jaren achtereen had „gebesoigneerd", aan een voortdurend onderzoek te onderwerpen.

Deze Instruktie, die volgens de verklaring van den Raad van Justitie des kasteels Batavia, in zijn brief aan de Regering dd. 16 Februarij 1747, „het fundament van de „Hooge Regering alhier altoos geweest is en alnog blijft „(*), onderging tot aan de ontbinding van de Direktie der Oost-Indische Kompagnie in 1796, geenerlei wijziging.

Vatten wij thans den draad der geschiedenis weder op.

(*) Zie de geschiedkundige inleiding voor de verzameling van instruktien enz. van Mr. P. Mijer, bladz. XIII.

Men zal zich herinneren dat Maetsuijcker, vijf en twintig jaren lang, van 1653—1678, het bestuur in handen had.

Zag hij er te voren geen gevaar in, om als Raad van Indië, zonder omwegen zijne *opinie te uiten*, minder vrijheid scheen hij zich, eenmaal Gouverneur Generaal geworden, te durven veroorloven, om dienovereenkomstig ook *te handelen*; althans vernemt men, tot het jaar 1662, niets bijzonders aangaande het uitzenden van kolonisten, of het bevorderen van partikulieren handel en nijverheid.

Eerst bij de Resolutie der Zeventienen van 14 September 1662, vinden wij weder gewag gemaakt van eene „serieuse deliberatie over dat importante point gehou„den", ten gevolge waarvan zij ten slotte, als hun gevoelen vaststelden, „dat men den binnenlandschen handel „in Indie, voor vrije luiden en burgers, in de steden, „plaatsen en forten van de Compagnie nedergezeten zijn„de, behoort vrij en open te stellen, *verstaande op al zulke „plaatsen en onder zoodanige reglementen, conditiën, restrictiën, „als men zou mogen goetvinden daarop te beramen.*"

„Wijders dat men aan een ieder, hetzij alleen, of met „zijne familie, naar Indie passage met de schepen van „de Compagnie behoorde te vergunnen, om haar in de „voorschreven steden, forten of plaatsen daar te lande „ter neder te stellen, mits voor haar transport, onkost„gelden betalende, volgens het reglement daarvan te con„cipieren; dat men aan dezelve behoort te permitteren, „om, onder zekere recognitie, met zich te mogen nemen „zoodanige gelden, hetzij goud of zilver, gemunt of on„gemunt, item juweelen, als zij te rade zullen worden, „zoo ook alle waren *in geen volumen bestaande en waarin de „Compagnie niet gewoon is te handelen*, mits nevens de recon„nitie ook vragt betalende, item om zoodanige waren uit „Nederland te mogen doen komen, item hun tegen re„delijke prijzen schepen voor den binnenlandschen handel „te verschaffen en dat wijders aan deze personen zou kun-

„nen worden toegestaan, het verzenden of overbrengen „naar het Moederland van alle juweelen, peerlen en an„dere diergelijke kostbaarheden."

De Heer de Jonge noemt den inhoud dezer Resolutie een beginsel, dat de Kompagnie eindelijk eens ter zake had aangenomen.

Wat mij betreft, ik hecht er die beteekenis niet aan en geloof, dat de Kompagnie zelve die Resolutie, in der tijd, niet als zoodanig heeft willen verstaan hebben.

Eerder behoort zij, mijns inziens, opgevat te worden, als een onderhandsche, huishoudelijke wenk, „dat de „Gouverneur Generaal en Raden niet soe precies aan de „woorden der placcaten moesten inhereren."

De Heeren Zeventienen lieten het voor het minst, niet aan de noodige reserves ontbreken en in geen geval, kon de Resolutie aan de Regerings Instruktie van 1650 derogeren. (*)

Men maakte met de toepassing der bedoelde Resolutie dan ook geen bijzondere haast; want, merkt de Heer de

(*) De Heer Mr. P. Mijer omschrijft het eigenlijk streven der Kompagnie met de volgende woorden:

„Het is bekend, dat de Compagnie dit handels- (monopolie-) stelsel „bleef volgen, niet alleen zoolang zij bloot koopman en handelaar was, „maar ook nadat zij, hetzij door de kracht der wapenen, hetzij door „plegtige afstanden van de Vorsten, in het bezit geraakt was van groo„te uitgestrektheden land, met al de regten van soevereiniteit daaraan „verbonden. Ook toen nog was handel hare eenige bezigheid en waren „handelswinsten haar eenig doel. Daartoe ging zij overeenkomsten onder „verschillende benamingen, met de Vorsten of de Hoofden der bevolking „aan, het haar toekomende oppergezag latende in handen van die Hoof„den, zonder zich in onmiddelijke betrekking te stellen met de bevol„king zelve. En door deze daadzaak wordt het verklaarbaar, waarom „de Compagnie het, na 1650, tot aan hare opheffing, onnoodig geoor„deeld heeft, andere instructien te geven, hoezeer zij sedert van *koop„man*, tot eene geduchte *mogendheid* in Indie was opgeklommen."

Zie inleiding voor de verzameling van Instruktien enz. bladzz. XII en XIII.

Jonge teregt op, eerst zeven jaren later, werkte het beginsel (?) eenigszins naar buiten; terwijl de voorbeelden daarvan bijgebragt, niet Java, maar Ceylon en de Kaap de Goede Hoop betroffen.

De Gouverneur van Ceylon, van Goens had namelijk in 1668, ter kolonisatie van dat eiland, eene aanvraag gedaan, van niet minder dan 10 á 12000 familiën, waarop de Raad van Zeventienen (6 Mei 1669) besloot, dat „ingevalle zich daartoe eenige eerlijke familien zouden „mogen komen te presenteren, men dan met de schepen, „die jaarlijks direct van hier naar Ceylon gaan, aan de„zelve passage derwaarts zal mogen accorderen."

Met de kolonisatie aan de Kaap, bleek het inderdaad ernstig gemeend te zijn. Reeds in 1664 zond men eenige weesmeisjes derwaarts en later ook „ Fransche gereformeer„de vlugtelingen, voornamelijk die zich op den wijngaard „en brandewijn verstonden, en wel vooraf 48 meiden." (*)

Op den 7e Mei 1669 stelde de Raad van Zeventienen een Reglement vast, *waerop de Cameren zullen vermogen de luijden en familiën haer voorcomende te transporteren en over te brengen met de schepen, bij haer uijtterusten nae de Cabo de Bonne Espérance, 't Eylant Mauritius, Batavia off Ceijlon, nae ieders geneegentheijt soude mogen strecken.*

Dat Reglement, of liever die voorwaarden zijn van den volgenden inhoud:

„ Diegene die alleen off met zijn familie nae een van de „ plaetsen, hierboven in 't hoofft uijtgedruckt, sal soecken „ te gaen, sal tot dien eijnde passagie derwaerts op een „ van de schepen van de Compagnie werden geaccordeert „ en buijten costen of lasten overgebracht, mits doende „ den eedt van getrouwichheijt aen de gemelte Compagnie.

„ Des sullen deselve geen andere off verdere bagagie mo„ gen medenemen als tot haer nodich gebruijck onderwegen

(*) Mr. P. Mijer, verzameling van Instruktien, enz. bladz. 55.

„ van doen sullen hebben en dat ter discretie van de Be-
„ winthebberen, daer sij sullen comen uijt te varen, al-
„ leenlijck dat ieder persoon off huijsgesin sal vrij staen
„ te mogen medenemen tot een somme van drie duijsent
„ gulden toe aen gelt.

„ Aen de Cabo de Bonne Espérance, 't eijlant Mauritius, te
„ Batavia, off op Ceylon gecomen sijnde, sullen sij haer al-
„ daer oock wel tot Conchin mogen ter neder stellen,
„ om haer aldaer te ernieren met hetgene van haer industrie,
„ wetenschap, handwerck off ambacht soude mogen wezen,
„ ook wel om daer handel te drijven, voor zooveel daer
„ is gepermitteert doch verder, en anders niet.

„ Die sich met den lantbouw sal soecken te generen, sal
„ aen de Cabo de Bonne Espérance, op 't eijlant Mauritius off
„ Ceylon (Batavia wordt hier uitgesloten) soo veel lant in
„ eijgendom cunnen becomen als hij eenigsints sal cunnen
„ beheren, al dewelcke oock sal worden gepermitteert, soo
„ veel gereetschappen mede te nemen, als de Bewinthebberen sullen oordeelen nae discretie te behoren.

„ Diegene die als vooren derwaerts aengaen, 't zij alleen
„ off met haere vrouwen en kinderen, sullen gehouden
„ sijn daer te lande te verblijven den tijdt van vijftien jaren,
„ maer ingevalle sij onderwijlen daer souden mogen comen
„ te overlijden, sullen derselver weduwen, ingevalle sij daer
„ comen te hertrouwen, tot geen langer verblijff wesen
„ verobligeert, als voor den tijdt van vijf jaren, van haer
„ trouwdagh af te rekenen, verstaende indien aen de voors.
„ vijftien jaren sooveel off meerder tijdt als de voors. vijff
„ jaren souden resteren, soo oock de dochters, daer trou-
„ wende, sullen insgelijk geen langer verbant als van vijff
„ jaren subject wesen, van den trouwdagh als vooren aff
„ te rekenen.

„ Die nae expiratie van de voors. vijftien jaren, weder
„ nae dese landen sal soecken te gaen, sal voor transport
„ en costgelt betalen, soo en invoeghen als tegenwoordich

„ in 't reguarde van de vrije luijden in Indien gebruije-
„ kelijck is, te weten alle mans- en vrouwspersonen
„ twaelff jaren en daerboven out sijnde, voor haer trans-
„ port, ieder drie hondert gulden en die beneden de twaelff
„ jaar out sijnde, hondert en vijftich gulden en daerboven
„ voor costgelt, de manspersonen die in de cajuijt sullen
„ cunnen worden geaccomodeert, dertich stuijvers, die in de
„ hut achtien stuijvers en bij het gemeene volck negen
„ stuijvers; de vrouwspersonen boven de twaelff jaren out
„ sijnde, die in de cajuijt sullen eten, eene gulden, in de
„ hutte traelff stuijvers en bij het gemeene volck negen
„ stuijvers daaghs, sullende de voorschreven betalinge werden
„ gedaen voor den tijt van zes maenden, volgens recepis-
„ sen daervan te verlenen, onder die conditie en toesegginge
„ nochtans, dat, indien eenige van deselve op de reijse
„ soude mogen comen te overlijden, ter camer aen dewel-
„ cke de schepen geconsigneert gaen, aen derselver erfge-
„ namen off recht vercregen hebbenden, sal werden ge-
„ restitueert, sooveel bij off van wegen deselven, nae ad-
„ venant de voors. ses maenden van haer vertrek af tot
„ haer afsterven toe gerekent, 't over off te veel betaelt
„ soude mogen sijn, sonder dat se nochtans sullen vermo-
„ gen *eenige coopmanschappen met haer van daer te brengen, oock*
„ *geen andere ommeslach van goederen als tot haer lijff en anders*
„ *is behorende, sullende al 't overige bij de Compagnie 't haren*
„ *proffijte aangehouden werden.*

„ Maar 't gene sijlieden daer te lande souden mogen
„ hebben geprospereert, sullen sij gehouden sijn in gelt te
„ converteren en 't selve aen de Compagnie op wissel te
„ tellen, om haer hier te lande, gelt om gelt, met d' ordi-
„ naris advance van 4% weder te worden goet gedaen."

Wij zullen de kolonisatie aan de Kaap, op Mauritius en Ceylon ter zijde laten, als liggende buiten ons tegenwoor dig onderwerp.

De Kaap alleen uitgezonderd wilde de zaak, op beide

laatstgenoemde eilanden volstrekt niet slagen. Zoo schreef o. a. de Gouverneur van Ceylon in 1684: „de inwoners „zullen nu genoegzaam geruïneerd zijn en onmagtig d' Ed. „Compagnie iets te betalen; de gemeente wordt als de keel „toegebonden en onbekwaam d' Ed. Compagnie eenig voor- „deel toe te brengen, gelijk de ondervinding genoegzaam „toont, dat alle ingezetenen zoo arm waren als wormen."(*)

Voor *Batavia* maakten de Zeventienen in den jare 1676 een afzonderlijk reglement, waarbij de vrije vaart en handel werden toegestaan op Amboina, Banda, Ternate, Makassar, Timor, Solo, Borneo, Palembang, Cambodja, Pegu, Arrakan, Tammasseri en de geheele kust bëoosten Batavia.

Evenmin als op Ceylon was de toestand der kolonisten daardoor verbeterd, integendeel verergerde die zoodanig, dat zij, drie jaren daarna, in 1679, bij rekest aan de Hooge Regering en het Opperbestuur in Nederland verklaarden „tot armoede te vervallen."

„Het Reglement," zeiden zij, „is met zoodanigen rigu- „eur gexecuteerd en in trein gebragt, dat den Borgeren „niet alleen naar die kwartieren, die bij opgemeld Regle- „ment onder de gepermiteerde handelsplaatsen niet waren „genoemd en bij gevolg voor verboden moesten worden „gehouden, maar ook naar vele en verscheide kwartieren „in het Reglement aan de Borgeren vrijgelaten, pascedullen „geweijgerd zijn en te varen verboden is, zijnde alleenlijk „pascedullen vergund geworden naar die plaatsen, waar „de winsten zelfs geenszins de ligte equipage der Borgerij „konden goedmaken, ofte daar geen koopmanschappen te „halen noch te brengen waren, waardoor allerleij koopman- „schappen bij de Borgers onverkocht bleven liggen."

(*) Toen het bestuur van Ceylon in de vorige eeuw (1731) nog eens op de zaak der kolonisatie terug kwam en die aanbeval, werden de Heeren Zeventienen boos en antwoordden kortaf: „dat zij daarop geen „breeder aanmerking zouden maken, nochte daarop reflexie nemen, „ter oorzake al meermalen deze zaak was ten papiere gebragt en thans „als eene *opgewarmde kuspot*, de novo wederom was opgedischt."

Met den landbouw ging het niet, „ wegens de zeer geringe „ en sobere provenuen van de landerijen en het bestiaal" (*) en de ambachtstand kon alleen gevoed worden door de beperkte maatschappij der Nederlandsche ingezetenen. De Inlanders behielpen zich zelven met eigene geringe, eenvoudige, weinig kostbare industrie.

Daar schoot derhalve geen ander middel van bestaan over dan de vrije handel, en deze werd hun als 't ware systematisch onmogelijk gemaakt.

Het Reglement liet aan de burgerij, ja, vrijheid om handel te drijven op Amboina, Banda, Ternate, Makassar, Timor en Solor, doch een van de winstgevendste artikelen was daarvan uitgesloten, de handel in lijnwaden.

Ten gevolge van die restriktie, konden daarheen alleen worden afgescheept, goederen van zoo groote volume, dat de kosten daarvan buiten het bereik lagen der burgers; de waarde te aanzienlijk was, om daarvoor retouren te verkrijgen en de handel alzoo noodwendig steeds sluiten moest met een nadeelig saldo.

De lijnwaadhandel was weliswaar vrijgesteld op Borneo, Palembang en de overige vrijplaatsen, mits men de kleedjes kocht van de Kompagnie; maar zóó daarop al een kleinigheid te verdienen viel, het zwaard van Damocles hing altijd dreigend, ook boven deze karige verdienste; want de Gouverneur Generaal kon pascedullen verleenen. en weigeren, naar willekeur.

Op de overige plaatsen waren de produkten of te gering of niet geschikt voor de retouren, behalve dat daar nog

---

(*) De Heer de Jonge merkt hierbij op, dat dit waarschijnlijk wel het gevolg zal zijn geweest van de omstandigheid, dat de Kompagnie eene soort van produkten verlangde, van gronden voor die produkten minder geschikt. Het kan wezen dat daarin waarheid ligt; doch eerder zou ik gelooven, dat de Kompagnie de produkten wilde geleverd hebben, tegen te lage, onevenredige prijzen.

bovendien de Kompagnie zelve handel dreef, waartegen de vrije burgers, met hunne beperkte fondsen, het onmogelijk konden volhouden.

„Ziedaar de oorzaken," zoo klaagden de kolonisten, „waarom wij allen tot armoede vervallen, en naauwelijks „genoeg hebben om zelven rond te komen, veel minder „met onze vrouwen en kinderen."

De staat van zaken, ten opzichte van den partikulieren handel en de nijverheid in Indie, was dus, na een oogenblik van schijnbare opheffing, tegen het laatst de zeventiende eeuw, weder afgedaald tot de verkwijning waarin wij ze in 1631 en 1648 aantroffen.

De Kompagnie, — om de ware toedracht der zaak eens in beeldspraak te verduidelijken, — behandelde stelselmatig de partikuliere handels- en landbouwnijverheid als eene stiefdochter, eene vondeling, of wil men liever, als een natuurlijk kind, dat zij wel in haar huis eene sobere inwoning gunde, doch, naar het scheen, maar niet besluiten kan te legitimeren; terwijl de echte zoon, — het monopoliestelsel, — van zijn geboorte af, in weelde werd opgevoed, al de zorg der moeder genoot en als universeel erfgenaam, geld en goed geheel voor zich erlangde.

Bijna de geheele eerste helft der achtiende eeuw ging voorbij, zonder dat van kolonisatie op Java, iets van belang werd vernomen.

De Indische Regering achtte het waarschijnlijk niet geraden, om bij de Heeren Zeventienen daarmede van nieuws aan boord te komen, ten einde zich te vrijwaren voor opmerkingen als die waarmede de Gouverneur van Ceylon in 1731 werd afgescheept. (*)

Willem van Outshoorn, (1691 — 1704) Joan van Hoorn (1704 — 1709), Abraham van Riebeeck (1709 — 1713), Christoffel van Swoll (1713— 1718), Hendrik Zwaardecroon (1718—1725), Mattheus de Haan (1725 — 1729), Diederik

(*) Zie de noot op bladz. 22.

Durven (1729—1730), Dirk van Cloon (1730—1735), Abraham Patras 1735—1737), Abraham Valckenier (1737—1741), en Johannes Thedens (1741—1743), bleven uitsluitend de belangen van het troetelkind der Kompagnie behartigen; terwijl de natuurlijke dochter, de arme verschoppelinge, wel niet „de keel toegebonden werd" als op Ceylon; maar toch ook weinig meer van den afval bekwam, als volstrekt noodig was, om het sterven te beletten.

Nog eenmaal echter zou zich het uitzicht openen op eene betere toekomst.

De Raad van Indië, Willem Gustaaf Baron van Imhoff, door Valckenier, na den moord der Chinezen en 1740 naar het Vaderland opgezonden, trok de stoute schoenen aan en waagde het de „opgewarmde huspot de novo wederom op te dischen."

Met warmte en overtuiging bepleitte hij de zaak der kolonisatie in zijn konsideratien, vóór zijn vertrek naar Indië overgelegd aan den Raad van Zeventienen, onder het opschrift: *van Batavia en 's Compagnies kolonie in 't koningrijk Jacatra.*

De tijdsomstandigheden, waaronder van Imhoff als landvoogd optrad, drongen als 't ware tot het aannemen van vrijgeviger beginselen.

De moord der Chinezen had duizende handen op Batavia zelve aan de handelsnijverheid en in de Ommelanden, aan den landbouw onttrokken.

Bovendien was de werkkring der Kompagnie, sedert het laatst der zeventiende eeuw uitgebreid en van eene andere natuur geworden.

Van lieverlede vergrootte zich haar grondgebied, eerst bij het traktaat met den Javaschen keizer van 25 Februarij 1677 tot aan de rivier Tjitarum, daarna bij dat van 19 en 20 Oktober 1677, tot aan de rivier Pamanoekan en later, bij dat van 5 Oktober 1705 tot aan de rivier Lossarie ten Noorden en de rivier Donan (nabij Tjilatjap) ten Zuiden. Westelijk begrensden de rivier Tjidanie ten Noorden en de

Tjibarenah (nabij de Wijnkoopsbaai) ten Zuiden, haar territoir.

Niettegenstaande deze uitbreiding van „jurisdiktie en limieten," hield zij, gedurende de geheele zeventiende en zelfs nog in den aanvang der achttiende eeuw, aan haar uitsluitend handelskarakter vast. De Inlandsche bevolking liet zij ter dispositie van hare Hoofden; terwijl met dezen werd genegotieërd als „leveranciers" van handelsprodukten; doch na het traktaat van 1705, trad de Kompagnie in werkelijkheid op als Soeverein en moest zich wel direkt inlaten met de inwendige bestuursaangelegenheden des lands.

Op zoodanige verandering van verpligtingen had nu ook vanzelve eene wijziging van gedragslijn moeten volgen en de zoo even gebezigde beeldspraak in omgekeerden zin van toepassing behooren gemaakt te zijn.

Kon de Kompagnie te voren als privaatnegotiante, de partikuliere handels- en landbouwnijverheid, wel beschouwd, niet anders behandelen, dan als eene ongelegitimeerde natuurlijke dochter, zonder den echten zoon (het monopoliestelsel) te benadeelen en ten gronde te richten (*); thans was het hare taak gewees, om de dochter legitieme te maken en te patrocineren en den zoon op pensioen te stellen.

De Kompagnie week echter van hare eenmaal aangenomen beginselen niet af en van dit oogenblik ving de worstelstrijd aan tusschen den koopman en den Soeverein, die met haren totalen ondergang eindigde.

Stond zij als *koopman* nog in 1693, bij aanzienlijke uitdeelingen in het Moederland, in hare boeken te voren, met een batig saldo van *f* 48.319.596.—; in 1724 toen

(*) „Een monopoliestelsel," zeiden de Raden van Indië Joan Maetsuijcker en Gerard Demmer, in hunne adviezen aan de Heeren Zeventienen, (1651) „in zaken van handel, zoo uitsluitend als dat der Compag„nie, *kan* geene vrijheid naast zich dulden, of een van beiden, of de „Compagnie, of de concurrent moest te gronde gaan."

Koopman en *Soeverein* vereenigd waren, was dit reeds tot *f* 1.037.777.—geslonken en bij de ontbinding der Maatschappij in 1796, wees de destijds opgemaakte generale staat een achterstand aan van *f* 134.701.868.—(*)

„Aanvankelijk," zegt, Jhr. Mr. H. van Alphen, (†) „alleen opgerigt om handel te drijven, zag zij (de Com-„pagnie) zich in den loop der tijden geroepen tot het uit-„oefenen der Soevereiniteit over de landen en volken, „die zij door de kracht der wapenen aan haar gezach had „weten te onderwerpen. Dat er alzoo strijd moest ont-„staan tusschen de bevordering van het primitief doel „harer oprigting en de vervulling der taak, welke zij „daarnevens op zich had genomen, lag in den aard der „zaak. Zij kon geen Soeverein zijn en onverdeeld het „belang van haren handel en hare actionarissen in het „moederland blijven behartigen, evenmin als zij in den „waren zin des woords koopman kon blijven, zonder te „kort te doen aan hare pligten als Soeverein.

„In dit dilemma koos zij eene staatkunde, die mis-„schien de gemakkelijkste en op haar standpunt de ra-„tioneelste; maar zeer zeker niet de eervolste was,– eene „staatkunde die niet van de zuiverste beginselen uitging „of tot het heil harer onderdanen leiden kon. Onder

(*) Zie D. C. Steijn Parvé, het koloniaal monopoliestelsel, bladzz. 16 en 17. De trapsgewijze achteruitgang wordt daar opgegeven als volgt:

In 1693	batig slot	*f*	48.319.506.
„ 1696	„ „	„	40.206.789.
„ 1697	„ „	„	38.696.527.
„ 1703	„ „	„	31.674.645.
„ 1713	„ „	„	16.805.598.
„ 1723	„ „	„	4.838.925.
„ 1724	„ „	„	1.037.777.
„ 1730	deficit	„	7.737.710.
„ 1733	„	„	54.577.525.
„ 1779	„	„	84.985.428.
„ 1796	„	„	134.701.868.

(†) Zie de Gids, Maartnummer 1867, bladzz. 488 en 489.

„voorwaarde eener getrouwe naleving van het Contingen-
„tenstelsel, liet zij het onmiddelijk besturen der bevol-
„king aan de Hoofden over en trad zij zelve alleen dan
„regtstreeks tusschenbeide, wanneer die Hoofden het soms
„te erg maakten, of wanneer door hunne handelingen de
„rust werd in gevaar gebragt.

„Niet alleen behield de Kompagnie door deze regeling
„haar karakter van koopman, doch zelfs in haar karak-
„ter van Soeverein domineerde haar handelsgeest. De titu-
„latuur harer ambtenaren was aan handelstermen ont-
„leend. Men had er o. a. opperkooplieden, kooplieden en
„onderkooplieden, boekhouders en pakhuismeesters, die
„nu eens werkzaam waren voor de belangen der bur-
„gerlijke dienst, dan weder zich onledig moesten houden
„met de behartiging van 's Kompagnie's kommerciële za-
„ken. Zoo genoten ook die ambtenaren, nevens de vas-
„te bezoldigingen, die matig gesteld waren, vrij aanzien-
„lijke inkomsten door hunne zoogenaamde stille voordee-
„len, waardoor ze deelden in de winsten, die zij aan hun-
„ne meesters wisten te bezorgen."

Doch keeren wij tot den Gouverneur Generaal van Imhoff, terug.

Zijn pleidooi bij den Raad van Zeventienen bleef niet zonder gevolg.

Op den 3en April 1742 nam men daar een besluit, waarbij o. a. „de cameren werden gequalificeerd, om op ijder
„schip eenige luijfden, dog niet boven de 10 stuks, zoo
„mannen als vrouwen, twee kinderen onder de 14 ja-
„ren voor één persoon gerekend, die kundigheid van den
„landbouw hebben, naar Batavia transport te verleenen,
„voor den kost dienstdoende; dat om sulke luijden daar-
„toe te animeren en tot Batavia gekomen sijnde, in
„staat te stellen, de Hooge Indiaansche Regering sal wer-
„den gequalificeerd aan die luijden, gedurende de eerste
„vijf jaren eenige penningen jaarlijks te furneren, al was

„het selfs tot 100 Rijksdaalders toe, om ploegen, draag-
„beesten met de noodige gereedschappen daartoe aan te
„schaffen en daarvoor sich selven middelerwijl te voeden,
„mitsgaders die luijden nog drie jaren daarna zonder ge-
„not, interest of uitkeering te laten blijven en na verloop
„van dien tijd, op ijder boerenplaats affecteren, eene jaar-
„lijksche belasting van vijftig Rijksdaalders; dat om in die
„culture en bebouwing der landen, zoo spoedig doenlijk,
„progressen te maken, de Hooge Regering sal werden
„gerecommandeerd eene preuve te nemen, of zij daartoe
„geen bequame en kundige luijden in Indië kan vinden,
„die men vertrouwt, dat onder 's Compagnie's dienaren
„wel te vinden sullen sijn, enz."

Het eerste landbouwershuisgezin, dat van A. Deschouw kwam in het laatst van 1743 te Batavia aan, waarna de Indische Regering, ook ten gerieve van nog andere personen, die zich op den landbouw wenschten toe te leggen, besloot, een twintigtal perceelen, elk van 100 á 150 morgen, daartoe te bestemmen, gelegen tusschen de rivier van Tangerang (de Tjidanie) en die van Angkee.

Ter tegemoetkoming verstrekte zij in den aanvang materialen en aan de behoeftigen, gedurende de eerste zes maanden, een rantsoen „gelijk aan dat der dekofficieren „op de schepen." (*)

Reeds in het volgende jaar 1744, verzochten de boeren Deschouw, Jan Frederik Beekman en Frederik Fok, „om „te mogen erlangen de noodige brieven van eigendom no-„pens de bij hen thans gecultiveerd wordende landerijen,

---

(*) Resolutie van 17 Julij 1744.

De materialen werden verstrekt uit de magazijnen, den paardenstal en het ambachtskwartier „onder het opzigt van den gecommiteerde tot en over „de zaken van den Inlander, mitsgaders het bedrag van het een en an-„der, na den inkoopsprijs gerekent, in termijnen te doen aftrekken van „de penningen, dewelke aan haar, na de ordre der Hoog Edele Hee-„ren Seventhienen, jaarlijks staan te werden afgegeven."

„nevens het geheele montant der aan hen toegelegde pen-
„ningen, tot inkoop van vee, mitsgaders zes slaven."

De eerste verzoeken werden toegestaan, het laatste geweigerd.

In de nota van den heer de Jonge worden extrakten medegedeeld uit twee rapporten van den Gouverneur Generaal van Imhoff, betrekkelijk het aanvankelijk resultaat dezer nieuwe kolonisatie.

In het eerste van 13 Maart 1744, zegt hij: „het is tot „nog toe maar een begin en zoo valt er nog weinig van „te zeggen, echter is er hope, dat gelijk het openstellen „van een meer vrijen en onbedwongen handel zekerlijk „meer inwoners, gevolgelijk ook meer vermogende onder „dezelve, herwaarts lokken of formeren zal, alzoo ook „door het beter bebouwen van de landen.

„Veel occasie", zoo gaat hij voort, „is er nog tot plaat-„sing van Europesche coloniers, waartoe men ook veel „liefhebbers zou vinden onder degene, die hier in dienst „van de Compagnie zijn, onder de conditien aan UEd. „H. achtb. geproponeerd; want meer als 25 hebben zich „op de eerste aanvrage, die daarover maar gedaan is, „van zelfs al aangegeven, doch zoo lang men zoo slecht „van volk voorzien is, kan men dezelve niet missen.

„Het jaarlijks beter voorzien van deze gewesten met „menschen en goederen, is de spil waarop alles draait, „want was men eens zóó verre, dat men hier een paar „honderd man konde missen, daar men nu tot de noo-„digste bezetting wel duizend te kort schiet, zoo zoude „men misschien ook aanstonds wel zooveel landbouwers „vinden, voornamelijk onder de militie; echter moet dit „UEd. H. Achtbare niet beletten het uitzenden van men-„schen die *ex professo* boeren of landlieden zijn en voorna-„melijk met wijf en kinderen, gelijk degene die jongst met „(het schip) Weltevreden (de hiervoren genoemde A. Deschouw) „is overgekomen en die ook reeds geplaatst is, want dat „is een hulpmiddel, dat van veel nut zal zijn door den tijd".

In het andere rapport van twee jaren later, December 1746, kan hij eenige meerdere details mededeelen, als bijv:

„Met de Europesche coloniers beschiet het nog weinig, „schoon er echter reeds drie in de Preangerlanden, vier on„der het district van Tjandjong Poura (Krawang) en twaalf „onder dat van Tangerang, aan den gang zijn geraakt, „waarbij nu en dan nog enkelde komen, die daartoe „lust krijgen; doch als UEd. H. Achtb. eens geliefden „bekend te maken, in zoovele thans in Europa geruineerde „landen, (*) hoe verlegene familien hier ten platte lan„de den kost en meer dan dat, door den tijd en door „vlijt kunnen vinden, bij de conditien, die reeds in 1742 „zijn geapprobeerd en zoo UEd. H. Achtb. aan dezelve „dan wilden permitteren, naar Indien over te varen, zoo„wel mans als vrouwen, die zich daartoe mogen aanbie„den, waarvan het getal, onzes oordeels, niet klein zou„den zijn, dan is het te verwachten, dat een ieder maar „wat aantastende, waartoe de landen nog velen zijn, deze „Colonien welhaast uit andere oogen zouden zien".

De Heeren Zeventienen voldeden aan dit verzoek van van Imhoff; doch men ondervond daarvan weinig effekt.

Uit Indie werd omstreeks dezen tijd (1748) geklaagd „dat de gemeene Europees, de nieuwe boeren niet uitge„zonderd, zich nu reeds maar al te veel, als een Heer „rekent onder den Inlander, tot zoo verre, dat men werks „genoeg heeft denzelven in toom te houden."

Inmiddels stierf de Gouverneur Generaal van Imhoff (1750) en werd opgevolgd door Jacob Mossel die evenzeer de zaak der kolonisatie was toegedaan.

In eene breedvoerige memorie van dezen Landvoogd, in 1751 ingediend en getiteld: *Aanmerkingen over de landen in het Koningrijk Jacatra, nevens de aangrenzende en mede onder de Compagnie sorterende Preangerlanden*, vindt men ter zake, het volgende opgeteekend:

(*) Hier wordt gedoeld op den Successie-oorlog. (Aanteekening van den Heer de Jonge.)

„De leen en verkochte landen voorwaerts in 't gene„vaal aangeroerd, gelegen tusschen de rivieren Ankee en „Rekassie, tot 12 en 15 uren boven Batavia en aan de zee„kant, van de Tangerangsche rivier, tot aan de rivier Be„kassie, beslaan met de anderen 200.000 morgen.

„De bovenlanden zijn wel de vruchtbaarste, maar de „verre afgelegenheid van stad en zee, maakt den afvoer „kostbaar, moeijelijk en ten deele onmogelijk, waardoor „het komt, dat de landen binnen een uur van de stad, „tien tegen één in waarde staan, met die zes uren ver „liggen en wel vijftig tegen één, met de hoogste vrije „landen; de nadere aan de stad, zooveel verschillende, „dat daarop geene comparatie te maken is, dat gemakkelijk „te begrijpen valt, uit voorzegt aangetoont ongemakke„lijk transport en dat het nog maar weinig jaren is, dat „men van de bovenlanden eenig idée of geringe kennisse „verkregen heeft, zijnde zelfs de meesten voorniet in leen „gegeven, die nu niet wel te hernemen zouden zijn, „maar wel aangetaxeerd kunnen worden.

„Ook zijn andere voor geringe diensten, aan Inlandsche „Hoofden in eigendom afgestaan; doch het middelstuk, „bewesten en langs de groote rivier, is meest bij aanta„xeren, den een en ander particulier in eigendom gege„ven, waaronder vele kort vóór en in den aanvang dezer „eeuw, die tien uren ver lagen, tegen $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$; „vier en acht uren ver à 1, $^3/_4$, $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_4$, en $^1/_8$ „en een à twee uur van de stad, tot 3, 2, $1^1/_2$, $1^3/_4$, en „$1^1/_2$ Rdr. het morgen; geschiedende deze taxatie door „Heemraden, maar moet daartoe de order van de Hooge „Regering afdalen.

„Sedert zijn er nog nu en dan eenige landen uitgegeven „maar van geen groot belang, doordien de naaste bezet „waren en de afgelegene niet gezogt werden en daarom „heeft men van de laatsten 20 *perceelen in 't Tangerangsche* „1 *in de Nambo* 6 *in 't Tjanjoersche en* 2 *in het Sumedang-*

„sche *afgezondert voor de Europesche boeren, die sedert* 1743 „*uit Nederland aangekomen zijn en nog verwagt worden, of ook* „*alhier uit den dienst mogen gelargeert worden.*"

En eenige bladzijden verder:

„De boeren, die met of zonder familien uit Nederland „komen, om hier tot den landbouw geemploijeerd te wor„den, zijn door de Heeren Meesters geaccordeerd, een stuk „van 100 morgen bequaam land en een 100 Rijksdaalders „'s jaars, gedurende vijf jaren, zoo zij 't bevonden werden „waardig te zijn en zoo niet, door de verstrekking bij „paijementen, minder gevaar van banqueroeten te loopen, „waartegen zij weder, na 't agtste jaar, 50 Rijksdaal„ders moeten rembourseren en opbrengen.

„Ten dien eijnde zijn boven Tangerang, tussen de rivieren „Sidanij (Tjidanie) en Angkée, 10 stukken afgestooken, wel„ke weder in het midden gedeelt zijn, om 20 uijttemaken „wezende c^m. c^a. (*) 150 morgens ijder, waarvan de mees„ten bezet zijn, zoo door dito boeren, als uijt de dienst „gelatene en nu omtrent sommige de tijd van wederuijt„keeringe verschenen is,

„Zoo is er ook een perceel in de Nambo afgegeven en „twee in 't Sumadangse, mitsgaders zes gemeene dienaren „als boeren geplaatst bij 't warme bad, beneden den blaau„wen berg (Tjipannas); maar deselve hebben nog maar „kleijne stukken land bequaam gemaakt en zijn te be„krompen plaats aangewezen, egter willen ze niet opbre„ken na ruijmer velden, die bequaam zijn om uijttebreijden „dat haar door 't gebergte belet word.

„Degeene die als boeren uijt Nederland komen, op voors. „conditien, moeten daar ook van gauderen, zoolang ze „eenigzints reekening konnen doen van 't nut emploij van „het verstrekte en langer niet en omtrent degeene die „uijt de soldaten of andere gemeenen, hier tot den land-

(*) Circum circa, ongeveer.

„bouw geschikt werden, zoude men beter doen, ze in den „dienst te laten, tot ze zelfs om ontslag verzoeken en „perceelen te geven van 100 roeden breed en 150 lang, „om daarvoor, na vrij bezit van ruijm een jaar, nadat het „valt, tot ult°. December toe, vervolgens telkens ult°. „December te betalen 10 R^ds. 's jaars en de gerechtschap„pen op derselver soldijreekening te belasten, nevens „genot van 50 R^ds. 's jaars, gedurende twee jaren, tot „een woning, buffels, enz., om dus na vijf jaren betalens „vrij te werden en, na vereffening van hun schuld, 't land „te kunnen koopen voor 100 R^ds, waartoe haar plaatsen „dienen gewezen te worden, beneden 't gebergte en voor „'t eerst bequaam zoude wezen, de wederzijde van 't ge„graave Oost-Canaal, van de groote rivier af te beginnen „en waarover een boekhouder als schout konde gestelt „werden, om ook 's jaars van die landbouw opneem te „doen, nevens verdere orders in der tijd, dog waarvan „de zig in debauche verlopende of onhandelbare, al ten „eersten weder tot haar vorige dienst moesten gestelt „worden en dus zoude men misschien met 'er tijd goed „landsvolk krijgen en de colonie verrijken met menschen „die in tijd van nood, een deel harer sterkte zoude kon„nen uijtmaken; en om haar niet veel meester over 't gelt „te laten, dat haar niet past en om 't welke de Javaan „deselve alligt vermoorden, zo zoude over 't geen ze af„voeren, de boekhouder 't bestier konnen hebben, met 't „selve aan 's Comp^e. pakhuijsen en den bazaarmeesters, „of een ander vast man te adresseren en het gelt secuur „op te laten voeren, mitsgaders onder zig te houden, „totdat de boeren 't tot uijtgaven benodigden.

„De culture zoude moeten bestaan in coffij tot 10 picols „ieder perk, padij en andere granen, vrugten, groente, „catoen, indigo en olijboomen, item gepermitteerd 't hou„den van allerhande vee, mits in hun eijgen perken te „weijden."

De zaak scheen nu in goeden gang te wezen en met der tijd iets te zullen beloven; doch in het volgende jaar 1752 trof deze boerenkolonisatie een groote ramp.

Eene bende Bantamsche oproerlingen met twee Inlandsche prinsen Tsie Tappa en Mancoe Boemi aan het hoofd, moordden en plunderden in de Jaccatrasche bovenlanden, voornamelijk te Tjipannas, Tjiandjoer, Tjiblagon en in het Bandongsche, ten gevolge waarvan in den loop van dat jaar, elf van de door de boeren reeds in kultuur gebrachte perceelen, openvielen en de Heemraden reeds eene openstaande rekening moesten aanhouden, ten laste en bate van „gemassacreerde, overledene en vermiste landbouwers."

De opengevallen erven daalden daardoor zoodanig in waarde, dat een drietal daarvan bij publieke verling voor geen 150 Rsd het stuk konden worden verkocht.

De bovengenoemde A. Deschouw of Desshau, die onder de overgeblevenen behoorde en tot boerenschout of boeren boekhouder was aangesteld, trok partij van deze kala miteit en kocht drie der afgeloopen perceelen voor 350 Rsd.

Zeer treurig waren destijds de financiele resultaten.

Zoo luidt eene Resolutie van 9 Junij 1752:

„De boekhouder der Europesche landbouwers Diederik „Willem Freijer, in geschrift berigt gedaan hebbende, dat „de boer Jan George Mentz, die op den 20 Februarij dezes „jaars in 's Compagnies dienst is aangenomen en sedert „in een armoedige staat gestorven, nevens zijn onmondige „zoon Christiaan Benedictus Mentz, in het district Tangarang „bezeten hebben, de twee perceelen lands n°. 6 en 15, „tot welkers cultivering aan hem, zoo uit 's Compagnies „casse, als de respective administratien, successive verstrekt „was een bedragen van *f* 2363.12, tot voldoening van „welke somma, den laatsgemelde, zoowel als de nagelatene „weduwe van voors. J. G. Mentz 't eenemaal onvermogend „was, veel min in staat iets te contribueren tot verbete„ring van de landerijen, welke sedert d'invasie der Bantam-

„mers in anno p° genoegzaam weder in wildernissen veran-
„dert waren, onder een verzoek, dat zij mogten werden ge-
„qualificeert, het gem. achterstal als disperaat op de reke-
„ning van overledene, gemassacreerde en vermiste landbou-
„wers te mogen afschrijven, zoo is verstaan, de gem. boe-
„renperken, zoowel als het perceel no. 14, dat, blijkens
„de Resolutie van den 20ea Maart jl. aangehouden is ter uijt-
„gave aan deze of gene uijt Nederland komende landbou-
„wers, ter voorkoming van verdere verwildering of verval,
„door Heemraden dezer stads-ommelanden, aan de meestbie
„dende te laten verhuren voor anderhalf jaar, ofte tot ult°.
„X bre 1753, doch voorn. schuld niet finaal af, maar eer-
„lijk over te schrijven op de rekening van gemassacreerde,
„overledene en vermiste landbouwers, om daarop voort
„te loopen en op deselve rekening in der tijd te goede te
„brengen de huurpenningen van de voorz. drie perceelen;
„gelijk sulck reets heeft plaats gehad, met het rendement
„der vekogte, volgens het voorn. besluit van den 20
„Maart passato."

Deze perceelen n°. 6, 14 en 15 konden bij openbaren verkoop, gelijk hiervoren reeds gezegd is, voor geen 150 Rsd. het stuk koopers vinden, waarop de Hooge Regering bij de Resolutie van 1 Dec. 1752 besloot: „van dersel-
„ver verkoop een nadere preuve te laten nemen en teffens
„door Haer Ed. (de Heemraden) te laten opveijlen de par-
„ken n°. 5 en 13, mede in die landstreek (Tangerang) ge-
„situeerd, waarvan het eerste door het overlijden van den
„landbouwer Hendrik Bouman en het laatste door de ver-
„plaatsing van Casper Stucker naar de Nambo, is vacant
„geraakt, bij ieders perceel in 't bijzonder ofte alle te gelijk."

Wat van die tweede proeve geworden is, geeft de Heer de Jonge niet op en heb ik niet kunnen vinden.

Bij eene andere Resolutie van 22 Augustus 1752 werd verstaan:

„den landbouwer Pieter Boon van Luijk weder in 's Com-

„pagnies dienst aan te nemen voor soldaat met zijne vo-
„rige bezoldiging, heden ingaande, mits voldoende zijn
„debet aan de Compagnie, wegens hetgeene aan hem, zoo
„uijt (de) cassa, ingevolge de Resolutie bij de vergadering
„van Seventhienen op den 3e April 1742, genomen op de
„consideratien van wijlen zijn Exellentie den Heere Gou-
„verneur Generaal Baron van Imhoff, over den staat van
„de Nederlandsche Maatschappij, derde hoofdpoinct, hoofd-
„stuk V § 22, als uijt de respectieve administratien, vol-
„gens de Resolutie dezer vergadering van den 4den X bre
„anno 1747, verstrekt is, tot een montant van *f* 1227.
„12. en anders niet."

Van de zoogenaamde boerenkolonisatie van 1743 en volgende jaren, was alzoo in 1752 nog weinig of geen gunstig gevolg ondervonden, noch voor de Kompagnie, noch voor de betrokkenen zelven.

De meeste boeren waren vermoord, vermist, overleden of hadden met schulden beladen, hunne landen verlaten en de overgeblevenen vonden een slecht en sober bestaan in den tuinbouw.

Uit een berigt van den boekhouder (schout) der Europesche landbouwers, Freijer bleek o.a. dat Hendrik Beerman Gerrit Eijk, Gerrit Roelofs, Michiel Goman, Diderik Pippigh, Casper Stucker en Christiaan Benedictus Mentz, „bezittende „de perceelen nº. 5, 7, 8, 9, 10, 13 en 15, alle gelegen „in het district Tangerang en zoo ook die aan de Nambo „in 't district Crawang en Praka Moentjang, (*) zig slegts be-„moeijen met het planten van groente, peulvrugten en „padij, waardoor het land niet verbeterd en dus niet vol-„daan werd aan het oogmerk, waarvoor de Compagnie zoo „vele costen doet."

Dit begon de Hooge Regering te verdrieten, weshalve zij aan de opgenoemde landbouwers bij de Resolutie van

(*) Destijds een Regentschap in de Preangerlanden.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

20 Maart 1752 rekommandeerde: „om zig toe te leggen „op het planten van boomgaarden van clappus, arreck „(Aren), coffij en allerlei vrugtboomen ten haren keuze, „sub peene dat anders, anno futuro, ten haren opzigte, „zoodanig zal worden gedisponeerd, als men zal vinden „te behooren."

„Sedert," zegt de Heer de Jonge, aan het slot van zijne nota, „is er van de nieuwe kolonie niet veel meer in de „besluiten van de Hooge Regering te vinden, dan nu en „dan een verwisseling van eigenaar voor de uitgegeven „perceelen en onder die besluiten is er een, waaruit blijkt, „dat zekere weduwe Pen, wier man insgelijks een land-„bouwer was, die in 1745 kolonist geworden, in 1764 „stierf, eene schuld nalatende van 225 Rsd., waarop haar „perceel aan een anderen landbouwer, Joh. Jurgen Moeder „genaamd, overging, die reeds bezitter was van meer dier-„gelijke perceelen. Deze is de tweede van wien kan gezegd „worden, dat zijne onderneming niet is mislukt. (*)

„Na dien tijd wordt van de landbouwers schier niets meer „gevonden. Er mogen er hier of daar nog eenigen in een „vergeten hoek hun leven hebben gesleten, van eene eigen-„lijk gezegde volkplanting is geen sprake meer. Waar en „hoe de overigen hun leven hebben geeindigd, of zij hun „geslacht door kinderen hebben zien voortgeplant, op die „vragen moet ik het antwoord schuldig blijven. De be-„antwoording daarvan zou welligt te Batavia kunnen „worden gevonden uit de doop- en doodboeken der kerk „en in de notulen der Heemraden van die stad."

Het oude archief der Bataviasche kerkeraad berust thans bij het Rijksarchief te 's Gravenhage en de notulen der Heemraden heb ik evenmin ter beschikking. Het is mij derhalve onmogelijk natesporen, of de overgeblevene land-bouwers hun geslacht door kinderen hebben zien voort-geplant.

(*) De andere was de meermalen genoemde A. Deschouw.

Echter komt het er onderwerpelijk minder op aan te weten, hoe die boeren genaamd waren en hun geslacht zich voortplantte, dan wel, wat er van die eerste exploitatien in de Bataviasche omme- en bovenlanden réeels geworden is.

In dat opzicht ben ik in staat het opstel van den heer de Jonge aan te vullen, door de mededeeling van een ooggetuige, die ongeveer drie jaren na de gemelde strooptogt der Bantammers, persoonlijk de boerenerven in het Buitenzorgsche en de Preangerlanden heeft bezocht en beschreven.

Het is namelijk een inspektierapport van den vroegeren reeds genoemden boeren schout D. W. Freijer, later tot Gekommitteerde over de zaken van den Inlander aangesteld en op den 22 Mei 1755 ingediend aan den Gouverneur Generaal.

Dit stuk, waarvan het originele te vinden is in een bundel (*), behoorende tot het archief van de Algemeene Sekretarie, komt daarom van te meer gewicht voor, omdat het ons eenigermate op de hoogte stelt van den toestand der boerenkolonisatie in de Bovenlanden van Batavia; terwijl wij deswege tot dusver schier uitsluitend het een en ander vernamen uit Tangerang en omstreken.

De inhoud luidt woordelijk als volgt:

Aan

Zijne Excellentie, den HoogEdelen, Groot agtbaren, wijdgebiedende Heere. —

„Den ondergetekende Gecommitteerde tot en over Inland-„se zaeken, heeft bij desen de eer, uw Excellentie te „berigten, hoe hij bij zijn jongst gedaan landtogdje, onder „allen heeft besogt, het districtje 't Siampia en aldaar on-„der 't gezag van den ouden Guspiedja successive wede-„rom bijeen gevonden, een getal van 162 huijsgesindes, „die hoewel maar eerst beginnen het verwoeste land te

(*) Waarschijnlijk afkomstig uit het privaatarchief van den Gekommitteerde.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

„cultiveren, egter al 500 bossen padij na de Pangkallang „hadden afgescheept en 't gûnd (hetgeen) in desen jaere, „nog ten minsten van een duijsent bossen staat gevolgt „te werden, houdende alsdan een ider nog het nodige „tôt consumtie en het vereijscht werdende tot de nieuwe „aenplanting.

„Buijtensorg vindt men mede in tamelijke staat, de tuij„nen schoon, de wagt en stallingen vernieuwt, de oude „steenbackerij met zijne loosen na de kant van *Pamenaggaa* „(van den Pangerango?) verplaatst; ook is men hier alomme „sterk beesig de hoogelandspadij te snijden en het nieuwe „coffijgewas in te samelen, zijnde van het eerstgem. pro„duct bereits 1000 bossen en van het laatste 174 piels. nac „Batavia gesonden;

„Ook hebben bij ons aanweesen te Buijtensorg na de „koebeesten g'informeert en bevonden dat de oude beesten „die in 't gepasseerde jaar ruijm anderhalf kannen melk „hebben gegeven, tans nouwlijks één kan komen uijtte„leveren en alschoon er verscheijde jonge beesten voor de „eerste en de tweede keer geworpen hebben, zo kan egter „dit het verlies van de oude geensins suppleeren, doordien „de beesten in 't geven van melk, van haer derde tot het „agste jaar zijn klimmende en vervolgens van tijd tot tijd „werkelijk komen aftenemen.

„Bij de boeren vind men doorgaans niets besonders, also „door de aenhoudende reegen, de tuijnen niet na behooren „hebbe kunnen bearbeijden en dienvolgende van weijnig „groente voorsien, het voornaemste nieuws is omtrent het „boomgewas te Cicroa, alwaer verscheijde wilde appel- en „peerboomen met tamme tacken geëndt en bij den boer „van een goede verwagtingen zijn.

„In de tuijn aen de weg na Koedong-Badak bij den boer „Bram, vind men onder anderen: wat snijboontjes, zlae „in zoort, peulertjes, auijen, chorseneele, geele worte„len met wat praij, ook angelier bloemen, hanekammen,

„Tuberosen, balsemina, sallij (salie) en wat rosmarien;

„Op Tjoeroe-Kotta (?), bij den boer Zeijlen: wat snij-„boontjes, zuijkererten, grouwerten, radijs, rammenas-„sen, zlaa in zoort, chorseneel en geele wortelen, roode „bijt, peterselij en wat koolplanten; angelierbloemen, „haenekam, tuberosen, matrie cerrie (?), witte lelien, bal-„semina, geele rosen, sallij, finkel, bassilicum, rosma-„riën en meijraan (?), pompelmoes-en citroenboomen, „aloe'eboomen vaderlandze appel- en peereboomen;

„Bij den chinees op de Basser (*) snijboonen, geele „wortelen, radijs en zlaa in zoort, esparjes (asperzies) „grouwertjes en kerwel, mangestangesboomtjes en wat „zoete-appel;

„Op Gadok, bij den boer Jan Berté: witte en geele wor-„telen, erten in zoort, zlaa in zoort, rapen en radijs, chor-„seneel en zuijkerwortelen, praij, rammenassen, rood- en „witte bijt, sterkas, (sterrekers?), mallebaerse Cardemon, „henipf (hennip) en boekweijt; angelieren in zoort, lelien „en balsemina rood en wit, hanekam, Camille wit en „geele, meijraen, melisse, saele (salie?) en rosmarijnen.

„Bij den boer Heijnel op Pondok-Oppo (?) snijboonen, zel-„drij, rood en witte bijd, pempternaken (?) en haverwor-„tel, peperwortels, geele wortels, rammenas en radijs, pe-„tersellie, sterkas, kerwel en praij, auijen, erfjes in zoort, „chorseneel en zlaa, ook wat koolplanten, vaderlandse aerd-„baijen, rosmarijen, sali, wijnruijt, meijraen en camil-„len, lelien, narsinken (?) narsissen, geele en witte ra-„nonkelen, melissen, anemonie, violosen, rood en witte „balsemine, roosen (†) en tuberoosen, vaderlandse appel-

---

(*) Passer. De schrijver was denkelijk een Pruis.

(†) Het is dus niet juist, wat men mij wel eens heeft willen verha-len, dat de rozen eerst in deze eeuw hier zijn ingevoerd.

Zoodanige verhalen, waar of niet waar, blijven in Indie vaak stereo-tiep voortleven.

„en peereboomen, caperboomen, kerse- en pruijmeboomen,
„geneuver (?) zoete appels en pompelmoesboomen.

„In de tuin op Ciceroa: seldrij en praij, auijen en wor-
„tels in zoort, koolplanten, radijs, rammenas, rood en witte
„bijt, rapen, kerwel, sterkas en peterselly, peulerten,
„snijboonen en zlaa in zoort, aardappelen, boekweijt en
„henipf; roosen, tuberoosen, leliën, angelieren, camillen,
„rosmarij, melissen, finkel, haenekam, maijraen, bal-
„semina en ridderspoorn, vaderlandsche appel- en peere-
„boomen, olijf- pruijm- en amandelboomen, granaet-, zoete
„appel- en palmboomen, geneuver, karstanje- en no-
„teboomen, appelkosen, persiko (perziken) en doornappel
„agt ps. nieuw geëndte appeltakjes en zaatboomtjes.

„Op Campong-Baroe werd de padij mede nog gesneden
„en een goeden insaam verwagt, dog zijnde eerst 200
„bossen naar Batavia afgescheept, doende den ouden Ra-
„deen Wiera versoek, om de slokan te mogen verleggen
„en voorbij zijn nieuw aangelegde campong te brengen,
„ten eijnde, zo wel hij, als die van Buijtensorg tot groo-
„ter gemak en meerder gerief, deselve sullen kunnen ge-
„bruijken, 't gund (hetgeen) aan hem, op hope van uwe
„Excellentie ('s) approbatie heb geaccordeert, onder die
„mits nogtans, hij de oude waterloop voorbij Tjimapper
„niet eerder zal vermogen te dempen, tot de nieuwe in
„perfectie is gebragt, die dan na zijn project, even boven
„Tjiloear zal moeten uijtkomen en zig aldaar met de oude
„doorgraving vereenigen.

„Het pepergewas, zowel te Siampia, Campong-Baroe, als
„in 't Buijtenzorgse, doet zig in desen jaare al weder slegt
„op en waarvan den inlander, geen ander reede weet te

Vraagt men bijv. wanneer de huismusch of de magere haas uit de Bataviasche annanastuinen, op Java werden ingevoerd, dan is het antwoord altijd vast: tijdens den Baron van der Capellen enz. enz.

Toevallig moet men dan later, zooals hier met de rozen, achter de waarheid komen.

„geven, als dat de boomen in de gepasseerde regenmous-
„son, haar niet van de oude bladen hebben ontdaan, dat
„anders om 't tweede jaar wel eens plag te geschieden.

„Op Tjipannas bij de boeren, vind men genoegsaam niets
„anders dan wat aardappelen, peper en andere wortelen
„in zoort, hoewel bij den binnenregent Kochler de kool
„mede maar het voornaamste is; het warme bad met dies
„hospitaal en des Regents woonhuijs is met zijne benede
„en bovevertrecken, item de gragt en palissaden rondomme
„en van vooren met een valbrug, heel nobel geappropriceert.

„Te Tjanjoer is men sterk beesig met 't cattoene garen
„te spinnen, dat van fijnheijt en deugd, van tijd tot tijd
„accresseert, ook begint men hier de coffij in te zame-
„len, en te drogen en de indigovelden te prepereren, welk
„een en ander ons, bij droog weer, een tamelijken oogst
„belooft. Eenelijk de peper, die, hoewel de tuijnen schoon
„en na behooren gecultiveerd werden, sig egter in dese
„contraij mede van weijnig belang komt te ontdecken en
„alschoon den ondergeteekende bereits in de maand Janu:
„jongstleden alhier verscheijde boomen van haar oude
„bladen heeft doen ontlasten, in hope alsdan de blom,
„om den korl te favoriseren, wat ruijmer zoude uijtkomen
„zo heeft dit egter mede aan de verwagting niet voldaan
„waeruijt consteert, de natuur ons in desen noodsaakt,
„den wasdom enkelt en alleen aan 's hemels dierbaren
„zegen over te laten.

„Den ondergeteekende wenschte hem wel so geluckig,
„dat het Uwe Excelentie ('s) dierbare gesontheit en con-
„titutie mogte toelaten, al was het maar aan de hoofd-
„negorij Tjanjoer, om aldaar zowel de oude als nieuw aan-
„gelegde pepertuijnen te inspecteren, zo twijfeld hij geensins
„of zoude aangaande den arbeijd en aangewende moeijte,
„tot verbetering van dat product, Uwe Excellentie ('s) goed-
„gunstige approbatie erlangen.

„Het districtje Tjiblagong, alsnog onder 't opsigt van den

PERPUSTAKAAN NASIONAL

„depattij van Tjanjoer, begint mede, omtrent het culti-
„veren van 's lands producten, een heel ander gedaante te
„krijgen, invoegen de heer Fabrijk Hartkop, het een en an-
„der mede doorwandelt en gereeden heeft, daarvan kan ge-
„nuijgenisse dragen.

„In het Crawangse oegst men tans mede de hoogelands-
„padij, hoewel alhier op dit gewas, na het algemeen
„geseggen, gantsch niet veel te roemen valt. Daaren-
„tegen is de cappas van een goede uijtkomst, dat een
„tamelijke leverantie van garen belooft; de indigo-velden
„worden hier mede in gereetheijt gebragt en de coffij
„gesamelt, ook is de peperkorl binnen dit district van
„een beter aansien, bij vergelijking met die van Tjanjoer.

„Het vestingje Tanjong Poera bevind men met zijn
„ringmuren ter hoogte van iets meerder dan seven voe-
„ten, tot op de zuijdelijke vlank en een punt na, in
„gereetheit; ook is men beneden de post allomme in de
„bossen sterk beesig het brandhout aantesleepen, waar-
„van binnen 't kort, aansienlijke vlotten staan af te zacken.

„Hiermede fincerende, geve mij de eere met de uijterste
„veneratie te verblijven.

Batavia, den 22 Maij No. 1755. Uwe Excellentie ('s) gantsch onderdanige en trouwschuldige dienaar.
D. W. FREIJER.

In een vroeger verslag van Nicolaas Hartingh, den voorganger van D. W. Freijer, gedagteekend 20 Julij 1752, (*) verhaalt deze:

„Braken op en arriveerden teegen den middag op het
„Tjipannas of warm bad, alwaar alles tamelijk bevond,
„zijnde de boerenstukken redelijk wel beplant en voor
„het overige, het hospitaal en de tuijn in redelijke
„staat."

En verder van Bandong naar Soemadang zijne inspecktiereis vervolgende:

(*) In denzelfden bundel opgenomen.

„Pasecerden de twee boerenplaatsen, (*) die er wel „uijt zaggen, inzonderheid die van de Boerin met haer „dogter, dewelke reijkelijk erten en boonen hadden aan„gepland en ook een stoeterijtie van elf merrijpaerden„en een stal met in de twintig hoornbeesten had en „scheen daer wel te kunnen aerden, alleenlijk klagende „over de eenigheid."

Al dadelijk valt het op, dat omstreeks het midden van 1755, de overgeblevene boeren, nog weinig gevolg hadden gegeven aan de dringende aanschrijving der Hooge Regering, bij de Resolutie van 20 Maart 1752, om zich namelijk niet enkel te bepalen tot het planten van groenten, peulvruchten en padie; maar zich toe te leggen op de kultuur van klapper-, aren-, koffij- en allerlei vruchtboomen.

Alleen laatsgenoemde kultuur scheen eenige voortgang te hebben gehad; doch betrof meerendeels „vaderlantse" appelen, peren, abrikozen, enz. meer uit rariteit waarschijnlijk dan uit winzucht.

Daarentegen nam de padieteelt, door de Hooge Regering niet speciaal aanbevolen, langzamerhand toe.

Ofschoon deze eerste ontginningen zich alzoo niet veel verder uitstrekten dan tot den tuinbouw, zoo mag men toch veilig aannemen, dat zelfs die arbeid niet persoonlijk door de boeren en hunne gezinnen zal zijn verricht.

Trouwens reeds in 1679 hadden, gelijk hiervoren gezien is, de vrijburgers van Batavia, in hun verzoekschrift aan de Hooge Regering en het Opperbestuur in het Moederland verklaard, „dat zij zich niet zoo konden voegen tot den „landbouw, *zijnde naar den aard dezer landen en republieken, „den Inlander veel meer eijgen.*"

Wel had de Regering in 1744 hun de levering van

(*) De namen dier boerenplaatsen worden niet genoemd en zijn ook niet terug te vinden, omdat niet blijkt, langs welken weg de Gekommitteerde Hartingh de reis gemaakt heeft.

slaven geweigerd; maar zij schenen in dat gemis tamelijk wel te hebben voorzien; althans klaagde de Regering omstreeks 1748 reeds „dat de gemeene Europees, *de nieuwe „boeren niet uitgezonderd*, zich nu reeds maar al te veel „als een Heer rekent onder den Inlander."

In ieder geval moesten zij zich huisbedienden aanschaffen en zullen, langs denzelfden weg, ook wel inlandsche daglooners hebben weten te bekomen, ter bebouwing van den grond.

Het rapport van den Gekommitteerde Freijer laat ons deswege in het onzekere; doch maakt ons daarentegen bekend met eene zeer opmerkelijke bijzonderheid, die op zichzelve reeds, de openlijke mededeeling waard zou zijn, deze namelijk, dat diezelfde boeren kolonisten, wier geslachtsnamen thans niet meer terug te vinden zijn, de eerste grondleggers zijn geweest van de tegenwoordige rijke partikuliere landen Gedong-Badak, Tjiceroea, Tjikoppo en vermoedelijk ook van vele anderen, wier naam sedert is verwisseld.

Zoo wordt gewag gemaakt Tjeroe-kotta en Pondok-Oppo. Beiden zijn mij onbekend, ten ware onder laatstgemeld land Pondok-Gedéh moet worden verstaan.

Ook Tjipannas blijkt het eerst door de boeren te zijn ontgonnen; terwijl op de plek nabij het warme bad, thans het lustverblijf van den Gouverneur Generaal, een hospitaal was opgericht. (*)

(*) In een kurieus en zeldzaam boekje, door den Heer N. P. van den Berg aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geschonken, waarvan de breede titel aanvangt: *Nieuwe beschrijving een geheel Oost-Indien* enz. enz *bijeengezaeveld en opgesteld en uitgegeven door Joh. Hofhout, boekverkooper te Rotterdam*, vindt men een verhaal van eene reis naar en verblijf te Tjipannas, door den schrijver zelven, omstreeks 1759, ondernomen en volbracht.

Dit verhaal, in den vorm van een brief medegedeeld, stelt ons zóó aanschouwelijk de leefwijze en den toestand van Tjipannas destijds voor oogen, dat de lezer het zeker met genoegen hierachter, als bijlage, zal aantreffen.

De boerenkolonisatie van den tijd van van Imhoff en Mossel, is dus in de gevolgen niet zoo geheel zonder vrucht geweest, als voorzaten en tijdgenooten, zelfs de in Indische zaken zoo gevierde Muntinghe, over wien straks nader, ons hebben gelieven vóór- en na te praten.

Die tuintjes van sterrekers en pieterselie, van rozen en hanekammen, appelen-, peeren- en abrikozenboomen, voor eenige weinige Rijksdaalders gekocht en bebouwd, hebben voor het minst de kiem gelegd en doen rijpen van het kostbare land Tjiceron, — om slechts van een enkel te gewagen, — dat nog onlangs met een millioen zilveren guldens kontant is betaald.

Zelfs van die afgepaalde perceelen tusschen de rivieren Tjidanie en Ankee in het Tangerangsche, het eerst door de boeren ontgonnen, doch in 1752 door de Bantamsche oproerlingen meerendeels verwoest en uitgemoord, zijn de sporen niet verdwenen en produceren heden ten dage, het rietgewas voor de Chineesche suikermolenaars.

Op de kaart van Tangerang, thans nog in gebruik, staan de verschillende perceelen van bedoeld terrein, met dwarslijnen en Hollandsche namen aangewezen, misschien wel dezelfde stukken gronds, in 1743 of 1744, voor de boeren „afgestoken."

Inderdaad moet het bevreemding wekken, hoe een man als Muntinghe, zóó doorkneed in Indische zaken, als men hem nageeft, de hiervoren, met historische bewijzen omschreven toedracht der zaak, zoo onvoorwaardelijk heeft kunnen miskennen,

Toen de Kommissaris Generaal Du Bus de Gisignies hem, met andere autoriteiten raadpleegde over zijne kolonisatieplannen, antwoordde hij, bij brief van den 11 November 1826, met betrekking tot de onderwerpelijke proef door van Imhoff genomen:

„Uit de eigene woorden van den Kommissaris Generaal „schijnt mij de verwachting, welke hij koestert van deze

„wijze van kolonisatie, niet zoo hoog gespannen te zijn
„en mag ik hierbij nog mijne geringe (sic) bedenkingen
„en ondervinding over deze zaak voegen, zoo verbeeld
„ik mij te hebben opgemerkt, dat in geen gedeelte van
„de verzengde luchtstreek, gelijkstaande met Java, het
„Europesche lichaamsgestel bestand kan worden geacht,
„tegen de vermoeijenissen van den veldarbeid in open
„lucht, die tot den landbouw wordt vereischt, gelijk zulks,
„meen ik, door ondernemingen van landbouw in het
„klein, ten tijde van den Gouverneur Generaal Mossel,
„van den Gouverneur Generaal van Imhoff, (lees van
„Imhoff en Mossel) en anderen beproefd, overtuigend is ge-
„bleken, *zijnde deze proeven, zoomin ten voordeele van land-*
„*bouw en nijverheid, als ten voordeele van het Gouvernement*
„*uitgevallen.*" (*)

Ongetwijfeld zou de bekwame adviseur zijn oordeel ten deze niet aldus hebben uitgesproken, indien hij de zaak geschiedkundig had onderzocht en gevolgd, indien hij zich de gelegenheid had verschaft, om de memorie van Mossel van 1751 te lezen, of, in gezelschap van de Gekommitteerden Hartingh en Freijer een „landtogdje" door de Bataviasche boven- en de Preangerlanden medegemaakt en een oogenblik in gedachte had verwijld, in den tuin aan den weg naar Kedong-Badak, bij den boer Bram; op Tjoeroe kotta bij den boer Zeijlen; op Gadok bij den boer Jan Bertié; op Pondok-Oppo bij den boer Weijnel; in den tuijn op Ciceroa; bij de boeren op Tjipannas, of op de boerenplaatsen tusschen Bandong en Soemadang, inzonderheid bij de (†) boerin en haar dochter, met haar twin-
„tig hoornbeesten en stoeterijtie van elf merrijpaerden."

(*) Zie het werk van wijlen F. J. Willer: het eiland Boeroe, enz. uitgegeven door Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg, bladz. 270.

(†) Deze boerin scheen daar toen reeds eenige vermaardheid gekregen en dus bereids verscheidene jaren te hebben vertoefd.

De Heer Muntinghe is hier, wegens gebrek aan eigen onderzoek, op losse verhalen of onbestemde overleveringen afgegaan, een zwak waarop hij meermalen te betrappen valt.

Mocht het al inderdaad bij den Raad van Zeventienen en van Imhoff, aanvankelijk in de bedoeling hebben gelegen, dat die boerenkolonisten, hunne landbouwnijverheid, in deze verzengde luchtstreek, met eigen handarbeid zouden drijven, geen verstandig man kan aannemen, dat zulks werkelijk hebbe plaats gehad.

Met ronde woorden blijkt bovendien nergens van zoodanig oogmerk.

Wel spraken de Bewindhebbers in hun besluit van den 3 April 1742 van het uitzenden van mannen en vrouwen, „die kundigheid van den landbouw hebben;" doch het komt gewaagd voor, deze woorden op te vatten in den zin, als zouden die lieden bestemd zijn, om in persoon, onder dezen tropischen hemel, te gaan ploegen, patjollen, zaaijen en oogsten.

Dit kon in ernst zoo niet gemeend zijn.

De eigenlijke boer in Holland bebouwt niet met eigen handen zijn land of melkt zelf zijne koeijen; veel minder mocht zulks voor den landbouw in Indië worden verlangd.

Van Imhoff en Mossel wilden *boeren* hebben, geen *boerenarbeiders*.

Menschen van laatstgenoemden stempel had men in Indië waarlijk niet noodig. De Europesche kolonisten lieten reeds omstreeks 1651, blijkens een advies van den extraordinaris Raad van Indië Wilhelm Versteghen aan de Heeren Zeventienen, door den Heer de Jonge in zijne nota aangehaald, „*den veld- en landenarbeid door Chinezen en slaven verrigten.*"

Dat de proefnemingen onder van Imhoff en Mossel, op zulke minieme schaal aanvingen, zoo'n tragen voortgang

hadden en ten laatste, na den dood dier beide patronen der zaak, als 't ware wegstierven, was misschien wel voornamelijk hieraan toe te schrijven, dat de Bewindhebbers der Kompagnie, bij het uitzenden van kolonisten,— hetgeen nooit van harte is gegaan,– dat onderscheid tusschen boeren en boerenarbeiders, weinig naauwgezet in acht namen.

Desniettemin was, – zoo even merkten wij het bereids op, – hoe gebrekkig en schoorvoetend deze kolonisatie ook werd op het touw gezet en getolereerd, daarmede toch zaad gestrooid, dat wel langzaam ontkiemen, maar zeker eenmaal, mocht het ook eene eeuw later zijn, tot aanmerkelijken wasdom opgroeijen zou.

De hemel beware mij, dat ik eene herhaling der pogingen onzer voorvaderen, op het gebied van partikuliere landbouwnijverheid, voor Java zou willen aanprijzen.

Eene aanwerving daartoe van soldaten en bootsgezellen, „het schuijm van alle volken;" de uitzending van mannen en vrouwen (Gouvernements „dochters") „eene „Goddelooze hoop aan de onredelijkste dieren gelijk", of de aanleg van groentetuintjes en boomgaarden, door boerenknechts, — proefnemingen van dat slag, zijn Goddank, niet meer van dezen tijd.

Maar tevens is het er verre af, dat ik, beter wetende, de gevolgen dier geringe en onvoldoende beginselen zou miskennen, waarvan velen mijner landgenooten heden de rijke vruchten plukken.

„Hetgeen thans voornamelijk ontbreekt", zeide de Kommissaris Generaal van den Bosch, bij de invoering van zijn kultuurstelsel, „zijn geschikte ondernemers, die, bij de „vereischte kundigheden, het karakter bezitten, om den „Javaan, voor zoover zij daarmede in aanraking komen, „op eene menschlievende wijze te behandelen." (*)

Wat Java nu, bijkans veertig jaren later, noodig heeft,

(*) Zakelijke extrakten enz. staatsblad 1834 no. 22.

is toevoer van even zoodanige industrieelen, richtig van verstand en hart; doch met kapitaal daarbij, hetgeen toen uit 's lands kas werd verstrekt.

Nederland en Nederlandsch Indië zijn gelukkig nog niet ontbloot van nijvere burgers, bij wie deze drie faktoren, te vergeefs zouden moeten worden gezocht; en, zoolang die voorraad niet is uitgeput, wanhoop ik er geenszins aan, of onder een mild en der zaak toegedaan bestuur, zullen Java's welige, doch thans nog woest liggende streken, allengs in rijke landsdouwen worden herschapen, waartoe zy, als met den vinger zijn aangewezen.

Bijlage.

Copie eener missive, door mij in den jaare 1759, van Batavia, aan een mijner naasthestaanden in Nederland gezonden, behelzende een verhaal mijner reize naar en verblijf te Tjipannas of warme bron, in het Javasche gebergte.

Mijn waarde en veel geachte M.

Ik kan niet af om UEd. een juist verhaal van mijne reize naar en verblijf in het hospitaal te Tjipannas mede te deelen.

Het was in de maand Meij des jaars 1758, dat ik, na eene langduurende kwijning, zoo door zwaare koortsen, als eene verharding in de lever (eene ziekte welke men hier koek noemt) genoodzaakt was, zoo door gebrek aan 't noodige, als ter herstelling mijner gezondheid, mij voor de derde maal, in het hospitaal te Batavia te begeven, dan circa twee maanden aldaar in armoede, zonder hoop op herstel, geworsteld hebbende, verzocht ik aan een der Doctoren, welke mij bekend was, om onder het getal zieken welke destijds naar 't hospitaal te Tjipannas gezonden werden, aangeteekend te worden, aan welk verzoek voldaan werd. Het was dan, naar mijn beste onthoud, den 12 Meij des voorn. jaars, des avonds ten 10 uuren, wanneer wij, met ons 30 zieken in getal, van achter het Bataviasche hospitaal, in platboomde praauwen, naar de vlakte bij de fortres Jaccatra, voor de woning van den land-Commissaris de Pril gevoerd werden. Hier stonden karren gereed, welke ieder door twee buffels getrokken en door eenen javaanschen jongen geleid, ons wachtten en waarin wij twee aan twee, gepakt werden, zoodat wij met ons 30 persoonen, 15 karren vulden; ieder had een weinig bagagie, zoo van verversching als verschooning.

Mijn makker was de sergeant Kersavond, een bejaard man, welke ruim 20 jaren in de Javasche oorlogen, de Comp. gediend had. Deze van een matras en eenige kussens voorzien, was oorzaak dat wij niet, gelijk de overige zieken, op wat rijststroo en adap (atap) in de kar lagen.

Met deze uitrusting begon onze reis en het was circa 11 uuren in den nacht, toen wij het fort Jaccatra passeerden. De ongesteldheid onzer ligchamen; de moeijelijke wijs waarop wij reisden; het schokken der kar, zoo door haar lomp maaksel, als de ongelijkheid van den weg, trof mij, die al zeer ziek en pijnlijk was. Hier kwam bij, het aandenken aan mijn vaderland en maagschap; eene geweldige vrees voor sterven; het akelig gezelschap mijner medeëllendelingen en dat in een vreemd land, in een stik donkeren nacht, door dichte bosschen, waar slang en tijger het gevaar vergrootten en waar het geschuiffel, geratel en geschreeuw van allerlei ondieren, mij het klamme zweet uit den verschroeijden huid persten.

Alle deze akeligheden hadden mij in dien nacht doen bezwijken, ware het niet, dat de nog weinig overige krægten der jeugd, eene flaauwe hoop op herstelling en een stil vertrouwen, dat ik mijn geboorteland nog eens weder betreden zou, mij bemoedigden en een riem onder het zwoegend harte stak. Daneens sluimerende, daneens schrikkende, liep deze onrustige nacht ten einde en werd door een frischen morgenstond afgewisseld.

Met het aanbreken des dageraads bevonden wij ons op eene zeer vermakelijke vlakte; de gouden morgenstond schoof het zwarte nachtgordijn weg en vertoonde ons een vermakelijk dal en luisterijk berggezigt. In het verschiet pronkten schaduwrijke bosschen en boomrijke heuvelen; de gulden dagtoorts, die zich nu boven de kim vertoonde, vergulde de toppen van Javaas blaauwe bergen en schoot hare stralen door de dik gebladerde canarie en hoog gevederde calapusboomen; de Renosceros en tijger schuilden

met de slang en andere gedrochten in hunne hoolen; terwijl het inkhoorntje met het aapje zich, benevens het schoon gevederde pluimgedierte, op de pisang en goejawes (?) boomen verlustigden.

Bij het rijzen der gouden dagtoorts moest ik uitroepen:

Zijt wellekom, herboorne straalen,
Die schemering en duisternis,
Het hoofd beschaamd doen onderhaalen,
Vertoont ons al wat zigtbaar is.
Wanneer zal uwe fakkel baren,
Dien dag, dien langgewenschten dag,
Dien ik in deze lange jaren,
Gedagvaart heb, door mijn geklag.
Dien dag, dat ik gezond, tevreden,
Vaarwel zeg aan het Indisch strand,
Den Vaderlandschen grond betrede,
In 't rijk gezeegend Nederland.

Op deze vlakte, waar alles gelukkig scheen, hielden wij ongelukkigen halte, werden met veel moeite ontladen en lekte onze stramme uiteengeschokte en gefolterde ligchamen op den grasrijken grond, ter verkwikkinge neder.

Wij waren elkander geheel onbekend, want in de duisternis bij den ander gekomen zijnde, zagen wij nu, bij het licht, eerst den een des anders aangezigt, doch maakten zooals het gemeenlijk onder ongelukkigen gaat, al rasch kennis.

Hier zag men nu, bij alle de schoonheden der natuur, welke ons deze landstreek vertoonde, eene afgrijselijke groep van door ziekte gemartelde, of met den dood worstelende stervelingen. Eene zuivere lucht en eene frissche teug bergwater verkwikten onze verdroogde borst en verslijmde tong, beiden half verteerd door de vergiftige lucht en 't salpeterachtige water, dat duizende Europeërs in het prachtige Batavia vermoort.

Ik voor mij gevoelde de kragt dier verandering en ge-

noot schier een nieuw leven. De sergeant en ik, schoon schaarsch bij den gelde, hadden ons van wat koffij, thee, suiker, beschuit, boter en kaas voorzien, benevens een ketel en pan etc. Wij lieten onzen Javaanschen karvoerder vuur maken, die zulks knaphandig begon; hij verzamelde wat hout, stak drie staakjes in den grond, plaatste onzen ketel met water daarop, maakte vuur en kookte de koffij.

Onze makkers verfrischten zich zoo goed mogelijk, naar zij gevictualieerd waren.

Onze buffels graasden en sliepen, terwijl de javaansche geleiders wat gedroogde visch met rijst aten en zich met Bonkos- rooken (*), medak-schuiven (†) of pinangknaauwen verlustigden. Na het gebruik der koffij strekten wij arme zielen, ons zoo goed mogelijk uit en genooten meestal eene aangename rust. Ik voor mij, weet niet ooit zoo gerust en verkwikkelijk geslapen te hebben.

Het hoofd of de opperste leidsman van onze caravanen was een onderchirurgijn uit het hospitaal waar wij heen reisden. Deze man was zeer zorgelijk en reed altoos te paard vooruit naar de Javaansche Dallems (§) of pleisterplaatsen, om daar al het voor ons noodige gereed te laten maken en bediende ons dagelijks met uit- en inwendige middelen.

Des namiddags trokken wij weder welgemoed op reis en passeerden vele welbebouwde rijst- en suiker-velden, koffijplantagiën, wooningen en gehuchten. Onze buffels die vrij lui waren en zich dikwerf in waterkuilen, tot verkoeling nederleiden, wilden niet langer voort, maar noodzaakten ons, om laat in den avond weder op eene vlakte te pleisteren, zijnde anders de avond en nacht,

(*) Dit zal moeten beteekenen het rooken van een boenkoes Inlandsche sigaren (seroetoe's).

(†) Madat, amfioenschuiven.

(§) Negorijen, waar de hoofden hun Dalems hebben.

om de koelte, de gevoegelijkste reistijd, zoo voor de menschen als het vee. Het was reeds nacht eer de achterste karren bij ons waren, dus moesten wij ons hier legeren en tegen alle aanvallen behoorlijk verschansen. Ten dien einde werden de karren, gelijk een wagenburgt, in de rondte aan elkander gezet en geslooten, in welken kring de buffels en buitenom de Javasche geleiders, bij groote vuuren, de wagt hielden, bijzonder tegen den aanval van tijgers, welke voor het vuur zeer schuw zijn. Wij zieken bleven in de karren liggen en ieder rustte zoo goed hem mogelijk was.

In den vroegen morgen sloegen wij weder op weg, den ganschen morgen, tot in den namiddag langzaam voorttredende, wanneer wij in het eerste Javasche gehucht of negerij aftraden; hier werden wij door de inlanders, met veel vriendelijkheid behandeld en in een Dallam of groot gebouw gelogeerd.

Onze leidsman had gezorgd, dat hier goede soep van geitenvleesch met rijst en groenten gereed was, waarmede wij ons heel goed behielpen en meestal, behalve twee onzer makkeren, die dood ziek waren, hartig aten.

De verandering van de lucht had mij reeds zoo versterkt, dat ik, schoon zeer opgezet van ligchaam, goed wandelen kon, waarvan ik met mijn kar-kameraad goed gebruik maakte. Hij die de Javasche taal volmaakt sprak, maakte met het landvolk kennis en langs dien weg werden wij bij een danspartij genoodigd, waar hij die op Java verkeerd had en hunne dansen kon, zooveel zijn zwakheid toeliet, lustig mede deed. Hier werd ons tabak, koffij, lekkere fruit en koekjes in overvloed toegediend en het was al laat in den avond toen wij weder in den Dallam kwamen, waar wij ons volkje vrolijk en welgemoed, onder de koffij vonden, die hun aangenaam toebereid, door de Javasche vrouwtjes en jonge dochters, die ons met nieuwsgierigheid bekeeken en be-

tastten, toegediend werd. Hier sliepen wij gerust op Kadels (*) en Digge digges (†), naar 's lands gebruik.

Den volgenden morgen gingen wij weder op reis en zagen, met vrees, het hooge gebergte, 't welk kort voornit lag en 't geen wij nog beklimmen moesten. Wij bleven dien nacht aan den voet van het gebergte. Hier woonde een Javaansch edelman of Padje (§), welke met ons sprak en ons zeer goed behandelde.

Dezen nacht stierf een onzer en werd 's morgens in 't nabij gelegen bosch begraven. Na hier twee dagen uitgerust en ons tegen den moeijelijken bergtogt wat versterkt te hebben, werden onze karren afgedankt en wij elk, wiens kragten het toeliet, schreilings op een buffel gezet, welke alleen met een strop om den hals en een aan den staart getuigd, ons dienen moest, om ons in het op en afrijden van het gebergte, op de buffel vast te houden.

De zieken welke te zwak waren om te rijden, werden in bamboeze Kadels geplaatst.

Wij trokken in den namiddag het gebergte op, langs eenen smallen, steilen en glibberigen weg; ter regterzijde vertoonde zich eene akelige diepte, vol rotsen en kreupelbos, waaronder de rivier, met een ijsselijk gedruis over klippen stortte en ter slinke zijde een steil, als een muur opgaande gebergte, van welkers hemelhoogen rand de wortels der daarop staande bosschen afhingen. Het buffeltje, een beesje eens zoo groot als een Deenschen os, dat ik bereed was vrij „lui, zoodat de Javaansche leidsman hem niet dan met moeite kon voortdrijven, waardoor ik achteruit en van mijne ziekecaravane afraakte.

Na eenigen tijd door de boschaadjen gedwaald te hebben,

(*) Tandoes?

(†) Baleh-Balehs? Taalgeleerden mogen de etymologie der woorden Kadels en Digge-digges verklaren, de beteekenis kan uit den zin worden geraden.

(§) Patch?

begon ik te twijffelen of wij het spoor niet bijster waren en van den weg afraakten. Ik vroeg er mijn leidsman naar, doch deze begreep dat wij den gewonen weg volgden. Wij moesten, door het zwaar geboomte, al vroeg het dalend zonlicht missen en de duisternis, die ons spoedig omringde, belette ons, door het dichte bosch ver af te zien. Ten 7 uuren was het geheel donker; nu begreep de Javaan mede dat wij van den weg afwaren. Ik dwaalde met mijnen leidsman en buffel, in het stikdonker, in eene akelige wildernis, onder het verward geschreeuw der apen en bavianen, het geschuiffel der slangen en het gebrul en geraas van eene menigte boschgedrochten, in eenen gestadigen angst en gevaar, om door tijgers aangevallen en verscheurd te worden; door vrees, lichaamszwakte en koorts gefolterd, was ik bijna bezweken.

Het was circa middernacht wanneer ik, op het gezigt van een licht, dat zich op een wijden afstand vertoonde, weder moed greep en naar hetzelve langzaam voordwaalde, hetgeen zeer voorzichtig geschieden moest, om niet tegen boomen te loopen, in kuilen te vallen, of in 't kreupelbosch te warren. Al staroogende ondekte ik meer lichten, hetgeen ons vreezen deed, om onder eene bende drossers of rovers te vervallen. Wij hielden halte en overlegden, wat men in dat geval zouds doen. Hiermede bezig zijnde werden wij eensklaps door eenige met pieken en kritsen gewapende Javanen verrast en omsingeld. Denk eens hoe ik te moede was!

Mijn Javaan zijne landslieden aan hunne taal kennende liep naar hun toe, viel voor hem, die den overste der bende scheen neder en verhaalde wie wij waren. De Javanen namen ons mede en bragten ons in hun legertje dat verder lag. Hun opperhoofd was een pangerang of een Javaansch Prins, welke met order van den Sultan, door het land reisde. (*) Zijn Javaansche hoogheid ontving

(*) Misschien een zendeling die met een brief van den Sulthan of het een of ander Inlandsch Hoofd naar Batavia reisde, hetgeen destijds veelmalen plaats had.

mij zeer vriendelijk en na ik verslag van mijn persoon, reis en verdwaling gedaan had, liet zijn Ed. mij wat gekookte rijst en hoendervleesch toedienen en tegen den morgenstond naar het Compagnies hospitaal begeleiden, waar wij met het opgaan der zonne aankwamen.

Het Compagnie's hospitaal te Tjipannas legt bij de warme bron van dien naam, aan den voet van den noorder tak der Megmedon van den berg Gedé, in eene heuvelachtige vlakte, met bosschen en valeijen omringd en is door den Heer Jan de Put, welke er destijds als Oppe-chirurgijn en Doctoor het gebied voerde, ten meestendeele aangelegd en tot volkomenheid gebragt. Alle de gebouwen waren van hout, ruim en luchtig gebouwd; het huis van zijn Ed. zelve was het grootste en sierlijkste en lag binnen een aartig van hout gebouwd kasteeltje, 't welk met eene diepe graft omringd was, waarover eene fraaije valbrug lag. Voor de graft lagen 2 door konst aangelegde ronde vijvers, in welker midden zich een hoog konijnenbergje vertoonde. Ter regterzijde van het kasteeltje stond het klokkenhuis en in eene vallei voor 't kasteeltje, het hospistaal, mede ruim en luchtig, twee verdiepingen hoog, met eene overdekte gaanderij voor hetzelve. Beneden bij het inkomen had men, aan de regtehand de woonplaats van den Onder-chirurgijn, de apotheek, de kuurkamer en slegerplaats voor de met lamheid geslagene patienten. Aan de slinke hand ging men in 't vertrek, waar de badstoof zelve is.

De badstoof is eene soort van kelder, circa 16 voeten breed en 20 voeten lang, in de rondte met banken of zitplaatsen; ter wederzijde is eene groote kraan, de eene laat het heete badwater in en de andere koud bergwater tot tempering. Het hout waarmede de wanden en zitplaatsen der badstoven bekleed zijn, was aan die zijde waar het warme bronwater inliep, met eene dikke en steenachtige korst begroeid.

Op de tweede verdieping van het hospitaal was maar

één vertrek, hetwelk de geheele lengte en breedte van het gebouw besloeg, rondom met houten vengsters van rotting gevlochten ramen en geschikt voor de overige zieken, die daar op Kadels en goed beddegoed gelogeerd werden. Ter slinke zijde van het hospitaal stond de kokswoning en combuis, waar de spijs toebereid werd en ter regte zijde een kleen huisje tot deksel van de warme bron zelve. De diepte der bron is mij onbekend, maar de mond was circa 4 voeten over het kruis; het water is somtijds zeer heet, een weinig brak van smaak en witachtig van kleur, hetwelk zich door eenen hollen buis en de gemelde kraan in de badstoof van het hospitaal ontlast.

Achter het kasteeltje ziet men de begraafplaatsen van eenige aansienlijke personen, welke hier gestorven zijn; op de graven pronken borden en steenen, met hunne namen, karakters en sterfuuren.

Niet verre van 't hospitaal is de groente en moestuin, welke rondom met een fraaije roozenpagger en Goujawesboomen omheind is; hierbij staat de buffelstal.

Omtrent een uur gaans van de bron Tjipannas komt men aan den voet van den Goenong Api of vuurberg Megmedon, welke nacht en dag vuur en dampen opgeeft, somtijds geheele wolken, welke een fijne, graauwe asch medevoeren, dikwef 3 vingers dik op de daken te Batavia stort, schoon de berg wel 36 uuren van die stad legt. Voorts is Tjipannas omringd van hooge bergen, dichte bosschen en aangename valeijen, vol gevogelte, wild en tam gedierte. *Men heeft hier een menigte hoenders en rundvee, zeer goede zuivel en veele zoo indische als Europische aard- en veldvruchten, welke door de hier wonende Hollandsche boeren gewonnen worden.* De lucht is frisch en gezond en des avonds en 's nachts zoo koel, dat wij ons met goede combaarsen (?) of vaderlandsche dekens, dekken moesten.

Bij mijne aankomst in het hospitaal waren mijne medgezellen in rust; ik gebruikte een weinig soep, doch zeer

vermoeid zijnde, leide ik mij op de aangewezen slaapplaats en sliep eenige uuren. Tegen den middag werden wij allen door den Heer de Put gevisiteerd, onze namen opgeschreven, van het noodige voorzien en medicamenten toegediend. Om UEd. een regt denkbeeld te doen vormen van de goede ordre en het voortreffelijk bestuur in dat hospitaal, dient het volgende:

Des mogens ten 6 uuren werd de klok geluid, wanneer de Onder-Chirurgijn, die tevens het ambt van ziekentrooster waarnam, een gebed deed en eenige kappittels uit den Bijbel voorlas; dit verrigt zijnde, werden de zieken gevisiteerd en geneesmiddelen toegediend en de lijders die zulks noodig hadden, in 't bad geleid. Hierna werd voor hun die bereids gezond waren, bobber of rijstpap en een weinig gedroogde visch opgedischt. Tegen 11 uur was het schafttijd, wanneer de tafel in de gaanderij gedekt en waarop voor ieder persoon een groot porcelein bord gezet was, waaraan zich de zieken welke niet bedlegerig waren, ieder naar rang plaatsten. Ik, als schrijver, gevolgd door den sergeant zaten, als de hoogsten in rang, aan het hoogeinde der tafel; aan het beneden einde zat de ondermeester, welke statig het gebed deed, wanneer de spijs, bestaande uit soep, groente of aardappels, met kalfs-, rund- of hoendervleesch en schoone witte rijst, in plaats van brood, alles zeer goed en zindelijk behandeld, werd opgedischt; de maaltijd geëindigd zijnde, werd met eene dankzegging gesloten.

Des namiddags wandelden wij in de bosschen of naar de naastbij leggende negerijen, waar de Javanen onder een streng verbod lagen om, tot conservatie onzer gezondheid, ons iets anders dan koffij en tabak te verkoopen; deze consumtie was zeer goedkoop, want als wij in de eene of andere Casie (?) den geheelen middag koffij met suiker dronken, had ieder man slechts een Comps. duit,

dat is 2 duiten Hollands verteerd (*). Ten 5 uuren luidde de klok weder voor 't avondmaal, wanneer wij op het overschot der middagspijzen vergast werden; men had dan gemeenlijk een ragoutje, 't geen een ieder zich van zijne overgeschoten middags vleeschportie gereed maakte. Na het eindigen van dezen maaltijd werd het avondgebed gelezen en ten 8 uuren begaf men zich ter ruste.

(*) De levenswijze was destijds in het algemeen, ook te Batavia, indien men wilde, zeer goedkoop.

Zoo verhaalt de schrijver op eene andere plaats in zijn boekje:

„Ik zeg nogmaals dat men op Batavia goedkoop leven kan; eene zesjarige ondervinding en de getuigenis van goede vrienden, die 20, 30 jaren aldaar gewoond hebben bevestige zulks; mits men zich bediene van die levensmiddelen, die het gezegend eiland Java in overvloed oplevert en waarlijk gezond en voldoende zijn.

„'t Is waar, men tracht altoos naar 't vreemde en bijzonder de voortbrengselen van Europa, dan hoe aangenaam dezelve ook zijn, kan men niet ontkennen, dat ze altoos min of meer bedorven, garstig, zuur of aangestooken zijn; dat ze meestal te heet, moeijelijk te verteeren en dus ongezond en veeltijds zeer duur zijn. Als men de middelprijzen slechts betgald, dan kost de flesch wijn, bij de kas, 25, 30 à 40 stuivers; de pijp bier van 36 tot 40 ja 60 Rijksdaalders; de ham 5, de kaas 5 Rds; een anker kelder-jenever 10 tot 15 Rds. en de liquor veel meer; de pijpen zijn gemeenlijk zeer duur, zoowel als de goede tabak, die de Hollander niet wel missen kan, want schoon Java tabak geeft, is dezelve wel goed voor 't gemeen, maar dat is 't ook al.

„Wanneer men op Batavia, in de eene of andere herberg een fles wijn of bier gebruikt, moet men voor den wijn, zelfs in de goedkoopste tijden 40 stuivers en voor 't bier 18 stuivers betalen. Hoe duur alle deze articulen zijn, is het nooit te veel voor dengeenen die in de gelegenheid is om veel geld te verdienen en matig gebruik er van maakt; de zeeman en handelaar moeten ook leven. De vaderlandsche goederen zijn echter niet altoos even duur, want naar mate er veel of weinig schepen te gelijk uit Nederland aankomen, dalen of rijzen de prijzen. A°. 1760 was er groot gebrek aan Hollandsche boter; schipper Jaele bragt 400 vaatjes, elk van 40 ℔ aan en verkogt dezelve voor 40 Rds. het stuk; doch het spoedig aankomen van meer schepen deed de markt tot 10 à 8 ja 5 Rds. dalen. In het laatst van den afgeloopen oorlog was alles zoo duur, dat men voor de eerst aankomende Nederlandsche levensmiddelen,

Wie lust en kragten had, kon met den een of anderen arbeid bij den Heer de Put geld verdienen.

welke men toen bijna 3 jaren gemist had, ontzagchelijk veel geld gaf. Voor de bottel wijn betaalde men 80 stuivers; voor de pijp hier 100 ja 125 Rds., voor de kaas en ham 25 Rds. het stuk en zoo alles naar evenredigheid."

De levensmiddelen die het land zelven opleverde waren daarentegen uiterst matig in prijs.

„Op passer Simeën", verhaalt de schrijver verder, „en passer Tana-Abang en meer andere ziet men dikwerf te gelijk 40 karren met de schoonste Ananassen, zoo groot als een halve stoopskruik, welke veeltijds voor 1 à 2 duiten verkogt worden. De lemmetjes koopt men van 8 tot 20 ja 40 stuks voor 2 stuivers; de suiker kost 2½ stuiver het katje of de 1½ ₩.... De garnalen zijn hier zoo menigvuldig, dat ze bij geheele hoopen, gedroogd te koop leggen en zijn, zoowel als de hoenderen-, ganzen- en eenden-eijeren, zeer goedkoop . . . . . .

. . . . . .

De heerlijkste witte rijst welke het gebrek van brood rijkelijk aanvult, kan men gemeenlijk voor 8 stuivers de gantang, dat is ruim 13 pd. koopen. De hoenders, ganzen, eenden, het Rhee- en zwijnenvleesch is er in overvloed en goedkoop; de visch die tweemaal daags, ten minste in 20 soorten, levend uit zee gebragt en welke soorten men op de passer, ook tevens gedroogd, gezouten, ingelegd, gekookt, gebraden of tot kerrij en pindang bereid en gestoofd vind, kost weinig geld. enz. enz.

„'t Ontbreekt ook aan geene smakelijke dranken, het verfrischend ajer jurok of citroenwater met candij sieroop en verkoelende geleijen en vruchten gemengd, dat langs den weg voor 2 duiten de spoelkom aangeboden wordt; en welke een groot aantal chinesche slaven en mardijkers loopen niet met alle soorten van levensmiddelen en lekkernijen langs straat, als met sesate en catoepah, dat spoetjes gebraden vleesch en pakjes gekookte rijst zijn; met gebraden en gekookte eatjang, die als kastanjes smaken; met laksnaij, eene lekkere soep; met brooden tarwegebak, met pasteitjes, olij, kolen, snuisterijen, chitsen te veel om op te noemen; en tot welk een geringe prijs koopt men de arak, O. Indische brandewijn, welke gemeenlijk niet meer dan 7½ stuivers Hollands de stoopsfles kost.

„Deze enkel gebruikt of in helder heet of koud water, met suiker limoenschap of tamarinde gemengd, is eene goede en verfrischende drank, ook gebruikt men dezelve in Grobbejak (?) eene smakelijke en gezonde brij, uit rijst, suiker, tamarinde, arak en water te zamen gesteld, of in Massak(?) een drank van theewater, met arak, suiker en eijeren.

Des Zondags voor den middag las zijnEd. zelve ons eene predicatie uit de Huispostil van Buleus voor, waarna een psalm gezongen werd. Somtijds bezochten wij de daar omstreeks wonende Hollandsche boeren, daar dan wel eens een glas Kaapsche wijn (*) of een borrel arak zwaaide.

Het hospitaal werd 's nachts wel geslooten en er stonden altoos gelaaden geweeren gereed, om de tijgers af te keeren, welke al dikwerf aan de deuren en vengsters der woningen en stallen snuffelden. Een derzelven die de stoutheid had, om een der stallen op te breeken en een buffel met zich te sleepen, werd door een onzer matrozen al spoedig voor zijne moeite betaald. Deze gast, welke reeds eenige jaren in Indiën gezworven had en zoo men zegt, dood noch duivel vreesde, had al eenige nachten op den roover geloerd, die hem geduurig ontsnapte. Hij verzon eindelijk eene list; om zijn oogmerk te bereiken hong hij een stuk raauw vleesch aan de buitenzijde der roozenpagger van den moestuin, plaatste zich daarachter, met een wel geladen snaphaan, waarop 2 draadkogels stonden. Circa 11 uuren in den nacht kwam de tijger, die zoo groot als een zwaar kalf was, op den reuk van 't vleesch aanzetten, viel er met een sprong op, maar werd door onzen stoutmoedigen *Sappa tonneer* (†), zoo wel begroet, dat wij hem 's morgens maar eenige treden van de plaats vonden dood leggen.

"Tegen den avond krielt het langs de straten der stad van slavinentjes, die eene menigte welriekende bloemen, ruikers en kransjes te koop veilen, als de Cambang malati, de champaka, cananga en meer anderen, waarmede zich het Bataviasch jufferschap en de Inlansche nonjes versieren en hunne kondé en haarvlechten behangen of hun lijnwaad en bedden bestrooijen.

(*) Men zou hieruit moeten opmaken, dat die Hollandsche boeren daar toen ter tijd, reeds eene zekere mate van welgesteldheid bezaten.

(†) De bedoelde matroos was waarschijnlijk een Franschman, die dit stopwoord (Sapre tonnère) steeds in den mond had.

Op eene andere wijs veraschte hij een Renoceros, die dagelijks eene groote verwoesting in den kool en moestuin aanrichtte. Ons dapper matroosje plaatste ter wederzijden van het spoor in de pagger, waardoor de Renoceros gewoonlijk inkwam, een welgeladen snaphaan, op welke goede en door hem zelven vervaardigde kogels, met staale pennen er in stonden. Voorts spande hij een koord dwars over het spoor, welker einde hij aan de hanen der wederzijdsche snaphanen vastmaakte; de Renoceros kwam naar gewoonte aanschuiven, dan werd, zoodra hij tegen de koord drong, door de scherpe kogels zoowel door zijn schaligen huid geboord, dat hij op korten afstand, aan eene zwaare bloedstorting den geest gaf.

Om UEd. iets van mijn eigen toestand te melden, waaruit gij de nuttigheid van het bad en dit hospitaal zult kunnen opmaken, dient: dat, toen ik van Batavia afging, ik door waterzucht, verstopping in 't ligchaam, een dikken, opgezetten buik, of koekziekte en gestadige koortsen, zoodanig was uitgeteerd, dat ik schier gaan noch staan kon en had natuurlijker wijs op den togt bezweken, ware het niet dat de frissche berglucht en mijne jeugd mij ondersteunden. Hier in het hospitaal komende was ik nog zeer zwak, de koorts verminderde, maar gebrek aan ontlasting benaauwde mij en deed mijn ligchaam vreeselijk zwellen; welke medicamenten men mij ook ingaf, alles scheen vruchteloos; alle morgen werd ik, na het gebruik der medicijnen in het warme bad gebragt en na een uur geweekt en gestoofd te zijn in dekens gerold, of ik werd schier nakend in eene kas, waarin een lampje met voorloop geplaatst en die wel geplaatst en wel geslooten en met dekens behangen was, gezet, om dus, door den damp, tot zweeten en ontlasting te komen, of over eene balie met kokende kruiden geplaatst, tot ik eindelijk, na 12 dagen dus getobt te hebben, ontlasting kreeg en binnen 3 à 4 weken gezond, frisch en

geheel hersteld werd, ja, zoodanig hersteld, dat ik met de 5 maanden welke ik nog te Tjipannas bleef, tot heden en dus bereids 16 maanden altoos gezond gebleven ben.

Mijn waarde! Ik hoop in dezen aan Uw verlangen en nieuwsgierigheid voldaan te hebben.

Blijve

Batavia, 30 September 1759. UEd. D. en Vriend. JOH. HOFHOUT.

Ik kan hier bijvoegen, dat ik nog 3 jaren, in vollen welstand, te Batavia gewoond heb en toen ik in het jaar 1761, in de maand Junij, Zijn Hoog Edelheid P. A. van der Parre mijn ontslag naar 't vaderland verzocht, kon ZijnEd. niet gelooven, dat ik al ruim 5 jaren in Indiën geweest en met zoo veel ziekten en smerten geworsteld had. In dezelve of dergelijke omstandigheden en ziekten waren alle mijne medgezellen, die met mij aan 't bad waren, doch werden ook allen binnen weinige dagen gezond, uitgezonderd eenige met lamheid geslagen, welke langer tijd tot herstel noodig hadden.

Deze spoedige genezing en herstelling is, mijnes bedunkens, veelal toe te schrijven aan de goede gesteldheid der lucht, het zuiver bergwater, de geschikte levenswijs, de gezonde spijs en matige beweging zoowel als aan de onthouding van sterke dranken, bedorven water en het gebruik van schadelijke vruchten en andere spijzen, met bijvoeging van het gebruik der baden en eene goede genees- of heelkundige behandeling, gelijk men er destijds vond. 't Was te bejammeren dat veelen, welke van Tjipannas weder in volkomene gezondheid te Batavia kwamen, door het te spoedig misbruik van Arak, vruchten etc, weder instortten en stierven; want van de 25 personen, waarmede ik terug kwam, stierven er 16 binnen 14 dagen en mij werd eenigen tijd daarna verzekerd, dat zij allen binnen korten tijd in 't Bataviasch

PERPUSTAKAAN NASIONAL

hospitaal omgekomen zijn; en waren het deze gevolgen niet, men had, ten tijde mijns verblijfs te Batavia, meerder zieken naar Tjipannas gezonden, want de spoedige en wonderlijke genezing aldaar verdient den lof volkomen en 't is ongelukkig dat eene zoo nuttige inrichting, waaraan de Heer Jan de Put zooveel moeite en zorg heeft verspild, zoo geheel verwaarloosd is.

Het ware te wenschen, dat tot soulaas en herstel van zoo veele ongelukkigen, welke jaren lang te Batavia met koortsen en andere sleepende ziekten in elkande worstelen, het zoo heilzaam bad Tjipannas weder in gebruik raakte, mits men tevens zorgde, dat de aldaar herstelden er zoo lang niet bleven en kort na hunne herstelling, van daar niet aan den zeekant of in 't kasteel van Batavia, maar op de posten landwaard in bescheiden wierden en de zeevarenden direct op de schepen wierden geplaatst, die naar 't vaderland of andere gewesten vertrokken, hun vooral eene gematigde levenswijs aan te raden en door hunne officieren of opperhoofden met zorge te doen behandelen.

Zoo spoedig ik van Tjipannas te Batavia kwam, was mijne eerste zorg, om in de bovenstad mijn woning te nemen, waartoe zich de gelegenheid spoedig opdeed. De Heer J. Anker, destijds opzigter van het Jassen-kerkhof voor aan den weg van Jaccatra, bood mij als huis- en tafelvriend, de vrije inwoning aan, waarvan ik spoedig gebruik maakte. Ik zorgde sints altoos om mij niet langer in de benedenstad of het kasteel op te houden, dan den dienst der Compagnie vorderde; want de ondervinding heeft geleerd, dat de schadelijke dampen, welke de voor de stad leggende moerassen en 't zeestrand opgeven, meer invloed hebben op de bewoners der beneden- dan die der bovenstad, of die hoogerop wonen en hetwelk ook de oorzaak is, dat dit gedeelte der stad meestal verlaten en van inwoners ontblood is, welke of gestorven, of met ér woon hoogerop naar de landzijde verhuisd zijn.

Dan, wat het warme bad Tjipannas verder aangaat, dit kan ik tot mijn genoegen melden, dat de Ed. Heer Jacobus van der Steege, thans te Groningen wonende, welke 15 jaar op Batavia als Med. Doct. gewoond en den post van binnenregent in het buitenhospitaal aldaar bekleed heeft, mij onlangs verzekerde, dat men weder bezig was, om dat nuttig hospitaal in het Javasche gebergte te herstellen, om ér het behoorlijke gebruik van te maken. God geve hiertoe zijnen zegen!

